

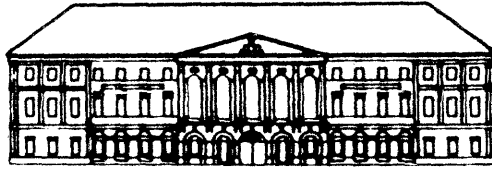

SOMOGY MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

SOMOGYI MÚZEUMOK FÜZETEI

20

1993
KAPOSVÁR

SOMOGY MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

**SOMOGYI MÚZEUMOK
FÜZETEI**

20

1993
KAPOSVÁR

Szerkesztő
SZAPU MAGDA

Technikai szerkesztő
FARKAS BÉLA

Fotókat készítette
GŐZSY GÁBORNÉ

Rajzokat készítette
AMBRUS EDIT
BAJÓKNÉ SÓTONYI MÁRIA

Fordítást végezte
MÓROCZNÉ HORTOBÁGYI ZSUZSA

ISSN 12 16-6588

Kiadja
A SOMOGYMEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

Felelős kiadó: DR. KIRÁLY ISTVÁN SZABOLCS igazgató

Készítette PROFILMAX Kft Kaposvár, Kontrássy u. 4.

BÁRDOS EDITH – DR. TAKÁCS ÉVA – HORVÁTH JÁNOS

„KAPOSVÁR ANNO...”

TÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS

„KAPOSVÁR ANNO...”

Történeti kiállítás

Kaposvár rendezett tanácsú várossá válásának 120. évében történeti kiállítás nyílt, amely a megyeszékhely kialakulását, fejlődését mutatja be régészeti, történeti és képzőművészeti tárgyak, dokumentumok, fotók segítségével. A kiállítás a megyei jogú város anyagi támogatásával a megyei múzeum rendezésében és gyűjteményi anyagainak felhasználásával készült el. A rendelkezésre álló tér és múzeumi gyűjtemény azt tette lehetővé, hogy a város történetének legfontosabb mozzanatait, csomópontjait időrendi sorrendben bemutassuk, legszebb és legértékesebb relikviáit a látogatók elé tárjuk.

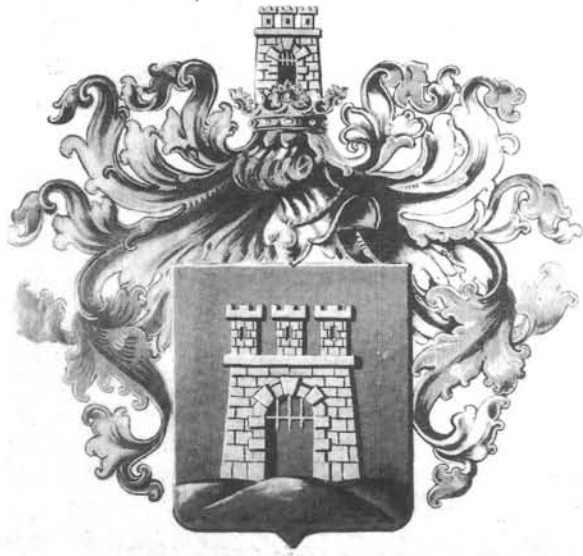
* * *

A bejárati folyosón az 1902–1903-ban épült városháza mai képe köszönti a kiállításlátogató közönséget. Az óriásfotó mellett elhelyezett tablón a különböző évszázadokban használt pecsétek és bélyegzők lenyomatai már utalnak arra a mintegy kétszáz éves korszakra, mely idő alatt a mai település kialakult, várossá fejlődött, megyeszékhellyé vált. A városcímer az összekötő kapocs a történelmi múlt és a jelen között, hiszen az 1905-ben keltezett királyi leirat erősítette meg, hogy „nevezett város ezen czimert örök időig használhassa”.

A rövid bevezető szöveg abban segít a látogatónak, hogy Kaposvár várost a magyar történelem egészében és a városok sorában egyaránt elhelyezhesse.

A város XVIII. századi és legújabb pecsétlenyomata

Kaposvár város címere

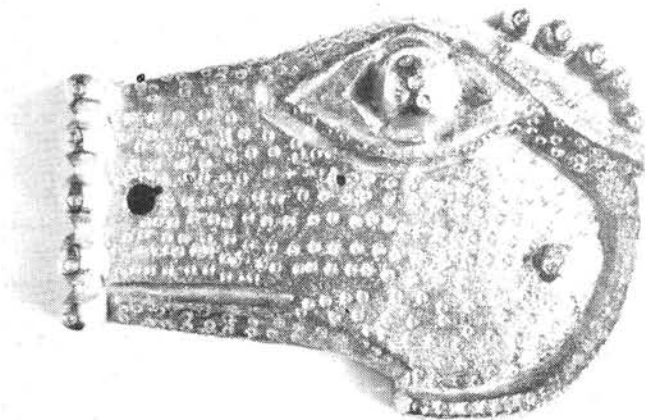
RÉGÉSZETI ELŐZMÉNYEK

(VIII–XVI. század)

Kaposvár az Árpád-korban nem létezett. Azt viszont tudjuk, hogy a területen élő falvak története Árpád-korig visszavezethető.

A várostörténeti kiállítás régészeti részének az volt a szándéka, hogy a rendelkezésünkre álló kis területen jelzésszerűen bemutassuk, milyen népséget találtak itt a honfoglaló magyarok, hogyan éltek-haltak, összehasonlítva az avar és a honfoglaló temetőket. A város középkori előtörténetében nagy szerepe volt a kaposszentjakabi apátságnak, ezt azonban nem tudtuk jelentőségének megfelelően bemutatni, leletek hiányában. Az egyházi központ mellett a világi központ – a márkai, vagy ropolyi uradalom – bírt meghatározó szereppel a várossá alakulás történetében. Mindkét központ története birtok-perек története. A középkor élet megjelenítésére jobban szolgál az okleveles adatok mellett egy, a Kaposvár határában feltárt középkori templom és templom körüli temető. Anyagát felhasználva próbáljuk felidézni, milyen lehetett a város területén és környékén élő középkori falvak élete, temetkezési szokásaik. A kaposvári vár területéről származó leletekkel, (kerámiák, fémek, bőrmaradványok) valamint korabeli metszetekkel, fegyverekkel jelenítjük meg a XV–XVII. századot. Zárókép: a vár visszafoglalása a töröktől. Innentől az újkortörténeszeké a szó.

Tehát közel ezer évet kéne bemutatni a rendelkezésünkre álló nyolc vitrinben, nyilvánvalóan lehetetlen. Célunk csak az volt, hogy a tényleges várossá alakulás előtti évszázadokat, a középkori életet felvillant-suk. Ezért is a kiállítás címe „Kaposvár Anno...”

Ezüst lószerszámdísz (VIII. sz.) (Kaposvár, 40-es őrház)

Elődeink, az avarok

Somogy megye területén eddig kb. 50 avar lelőhelyről van tudomásunk. Ezek közül mindössze néhány keltezhető a kora avarkorszakra.

Az eddigi ismert lelőhelyek anyaga alapján megállapíthatjuk, hogy a korai avarság csak a Balaton parton telepedett meg. A megye DNY-i részén. Belső-Somogyban viszont annál nagyobb számban jelentkeznek a griffes-indás temetők, különösen Kapos völgyében.

Kaposvár és környéke a *VIII. században avarok által sűrűn lakott terület volt*. Az erdős-dombos Somogyot csak a VII. században szállta meg az avarság. Ezeket a temetőket a VIII. században használták, de használatuk átnyúlik a IX. századra is. (Kaposvár 40-es őrház, Toponár–Fészerlakpuszta, Kaposvár-Cser, Töröcske, Kaposmérő, Somogyaszaló, Kapospula, Magyaregres, stb.).

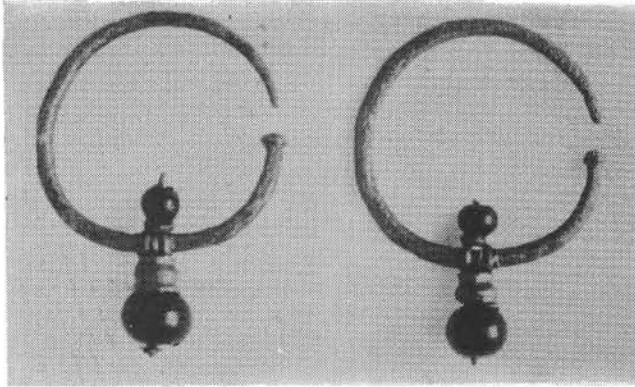
Kiemelkedően gazdag a *fészerlakpusztai* avar temető, amelyet Eugénia Szimonova tárt fel. A vitrinben a 40-es számú sír anyaga látható, aranyozott övgarnitúra és íjcsontok. A 40-es őrházi avar temetőt szintén ő tárta fel, ez utóbbi temető leletmentéssel előkerült sírjaiból válogattunk anyagot az avar temetkezési szokások bemutatására. Figyelemre méltók a 14-es számú lovassír állatfej formájú díszei, melyeknek forma és mintakincs világa a nagyszentmiklósi kincshez kapcsolódik. Az 1. számú vitrinben avar díszövek rekonstrukciói láthatók.

Aranyozott bronz phalera (VIII. sz.) (Kaposmérő)

Az utóbbi években került feltáráásra a *Kaposmérő* határában lévő késő avar temető megmaradt része. Jellemző a sírok fenekének fejnél-lábnál való lemélyítése, valamint a halott étellel-itallal való ellátása. Minden második sírban edény volt található, valamint általános az állatcsont sírba helyezése. (Csirke, birka.) A közel 250 sír közül mindössze egy

sírban találunk kardot, díszövet is már kevés sír tartalmazott. Egyetlen lovastemetkezés fordult elő, amelynek *aranyozott bronz phalerája* látható a vitrinben, valamint a lószerszám díszek egy része, s *tausirozott kengyel*. A temető szélső sírjai már IX. századi leleteket tartalmaznak, itt is megjelenik az „S” végű hajkarika.

Bronz fülbevaló (VIII–IX. sz.) (Kaposmérő)

A megye területén 1980-ig fehér foltot jelentett a IX. század. A *Kaposvár 61-es számú út melletti ásatás* során feltárássra került egy 80 síros kései, kis közösség temetője. Megjelenése egy teljesen későavarkörnyezetben, alátámasztja azt, hogy a griffes-indás temetők a IX. század elején lezárultak. A temető leletanyaga erőteljesen különbözik a környező avar temetők anyagától. A temetkezési rítus még avar: fejnél-lábnál lemélyített sírgödör, edények, a sírban, stb. Viszont teljesen hiányzik a díszöv, még vascsat is alig fordul elő, valamint a lovassírok hiánya jellemző. Mindez a megváltozott gazdasági helyzettel, az életmód megváltozásával magyarázható. Az etnikai hovatartozásuk kétséges. Tudjuk ugyan, hogy Somogyban az avar birodalom bukása után délszláv letelepítéssel kell számolni. A lelőhely ugyan délszláv eredetű környezetben van, de azok feltehetően később keletkeztek, semhogy a IX. századi szlávtság bizonyítékaiként tekinthetnénk őket.

A történelmi irodalomban általában úgy írtak a magyar honfoglalásról, hogy Árpád magyarjai a Kárpát-medencében elsősorban szlávokat találtak, s néhány más néptörédeket. Az avarokat vagy nem is említik, vagy pedig Reginora hivatkoznak.

A IX. századi Dunántúlon csak három szláv települési tömb mutatható ki. Viszont felvetődik a kérdés, hogy a Dunántúl többi területén kik éltek, mi történt Fejér, Tolna, Veszprém megyék és a Kisalföld lakosságával, ahol néha 2-3 nagy későavarkemető van egy-egy mai helység határában.

A frank birodalom figyelme a VIII. század utolsó évtizedében telerövidült Avarországra. A háború kitörésekor az avarok már 40 éve békében

éltek, s a 788-as első frank támadást sem követte avar ellentámadás sem Bajorország, sem Itália irányában.

Károly 790-es területi követeléseit az avarok elutasították.

791-ben Nagy Károly birodalma valamennyi seregét összpontosítva támadta meg az avar birodalmat. Az avarok a bécsi erdőnél lezajlott csata után hátráltak, így Károly ellenállás nélkül jutott el Gönyű környékéig. Einhard, Nagy Károly krónikása szerint ebben a hadjáratban a Comagena és Győr közti avarságot tönkretették. Bóna István szerint azonban az avarok tervszerűen hátráltak, letaroltak maguk mögött mindent, s ennek következtében a frankok lovainak mintegy 9/10-ed része elpusztult. Így Károly a hadjárat 52. napján eredménytelenül hagyta el Avarországot.

A 796-os hadjáratban Erik friuli herceg akadály nélkül eljutott a kagáni székhelyig azt kirabolta és elpusztította. Az avarok a herceg közvetítésével megadták magukat Károlynak. Pipin nyári hadjárata során az avarok ismételten megadták magukat. Ezután Pannónia frank uralom alá került, az avar vazallus fejedelemség vezetője kezdetben a tudun lett.

A 796-os hadjárat súlyos, de nem halálos csapás volt az avarokra. Sokkal nagyobb veszteséget okozott a 799. évi és 801. évi lázadás megtorlása. A 801. évi avar megmozdulás elfojtása után Nagy Károly felállítja az Oriens prefekturát, s ezzel lezárta az avar háborúkat.

A korabeli nyugati források szerint Nagy Károly hadjáratai teljesen kiirtották az avarságot. Einhard hizelegve írja: „Hány csatát vívtak a háborúban, mennyi vért ontottak, arról bizonyosságot tehet a néptelen Pannónia és a kagán egykori palotájának helye, amely oly kietlenné lett, hogy ott emberi lakásnak még nyoma sem maradt!” Regino pedig az avarok pusztaságairól ír.

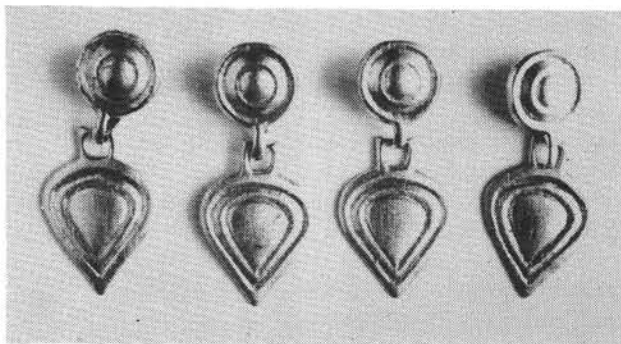
A frank háborúk az avar birodalmat csupán mint politikai hatalmat számolták fel, magát a népet, mint etnikumot teljes egészében nem semmisítették meg.

Az avar birodalom bukása után a Dunántúl frank fennhatóság alá került – feltehetően Somogy megye területe is. Pribina székhelye Zalavár, A Fenék-pusztai római erődben frank katonaság, Pécs pedig a salzburgi érsekség tulajdona volt.

Honfoglaló magyarok

A honfoglaló magyarság 900 körül Somogy megye területét is birtokba vette. A Kapos folyó jobb partját Árpád fia Tarhos kapta (ld. helyneveink közül Tarros, Tevel, Tormás). Kaposvár területe is azon területek közé tartozott, melyen az Árpád-fiak osztoztak. A X. században Jutas fia, Fajsz nagyfejedelem uralma alá került (950 körül). Az augsburgi vereség után (955) Zerind, majd fia lett a terület ura, Koppány. Koppány leverése után István király létrehozta Somogy vármegyét. A megyeszékhely Somogyvár lett.

A honfoglalás korából eddig kb. 30 lelőhelyről van tudomásunk, melyek a X–XI. századi honfoglaló népességhez köthetők. Ezek közül a balatonkiliti „kincslelet”, a szalacsikai karoling sarkantyú, a zimányi „magyar emlékanyag” és a sérsekszöllősi szablys sír nem kapcsolható társadalmi rétegekhez. Tulajdonképpen egyetlen lelőhely anyaga, a zselickislaki rozettás lószerszámos sír, amely a vezéri réteget képviseli. Az utóbbi években ugyan gazdag honfoglaláskori leletanyag került elő dr. Költő László ásatásaiból (Vörs, Fonyód, Balatonszemes) ezek a lelőhelyek azonban mind a Balaton partján helyezkednek el.

Honfoglaláskori ezüst díszek (X. sz.)

A honfoglaló temetők a köznépi réteg temetkezései. Legfontosabb és legjellegzetesebb közöttük a *Fiad-kérpusztai* temető. Az 1950-es évek elején 388 sírt tártak fel. Ez volt az első teljesen feltárt temető a XI. századból. 198 sír tartalmazott leletanyagot. A *Fiad-kérpusztai* temetőhöz hasonlók lehettek a Somogyaszalón, Libickozmán, Kapospulán, Boglárlellén talált sírok – s a Zamárdi határában kiszántott honfoglaláskori temető is. Ez utóbbi helyéről öntött bronz lunula, nyílcsúcs, bronz hajkarika, s ezüst kéttagú csüngődísz alsó része került a múzeumba.

Jelentős és rangos temető lehetett Tengődön, ahol Dienes István végzett leletmentő ásatást. A feltárt sírokból arany hajkarikák, kengyelek, nyílhegyek, zablák kerültek elő. Az egyik sír lovastemetkezés volt – új, nyíl, fakengyel csontborítással – volt a sírban.

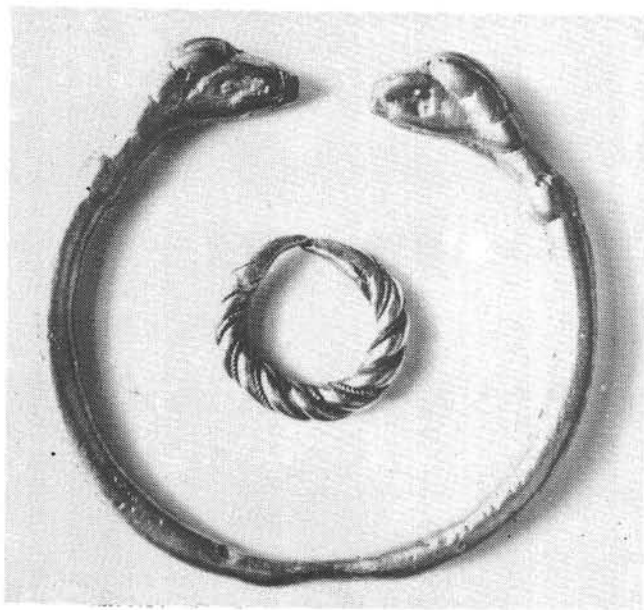
Kaposvár területéről két lelőhelyről van tudomásunk. A *Stromfeld Aurél utcai leletek* – „S” végű hajkarikák, bronz gyűrűk, rozettás dísz, állatfejes karperec – több sír leletei. A leletek 1966-ban kerültek elő.

A *Petőfi Sándor utca 7. szám* alatti telken Draveczy Balázs végzett leletmentést 1964-ben, 4 sír került elő. Az egyik sírban bronz kereszt, a másikban egy agyagkorsó volt, két sír melléklet nélküli.

A *zselickislaki lelet* a környék legjelentősebb korabeli lelete: rozettás lószerszámdíszek, egyenes talpú kengyel, csikózabla, S végű haj-

karikák, bronz nyakperec. Somogyszentpálon állítólag aranyozott végű hajkarikák kerültek elő (a leleteknek régen nyoma veszett).

A közelmúltban *Somogyjád*on kerültek elő honfoglaláskori sírok. Egy köznépi temető részletét tártuk fel, 13 sírt. A sírok nagyrésze melléklet nélküli volt, az egyik női sírban ezüst állatfejes karperec és gyűrű volt. (Ld. 3. sz. vitrin).

Ezüst állatfejes karperec (X. sz.) (Somogyjád)

A kaposzentjakabi apátság

Az Árpád-korban a területet két központ uralta: a *kaposzentjakabi egyházi* és a *ropolyi világi* nagybirtok. A Kaposvár várossá alakulásában nagy szerepe volt azoknak a falvaknak, településeknek, melyek ezen uradalmak birtokaiként területét és környékét lakták. A középkor folyamán ezeknek a falvaknak nagy része elpusztult és más városokhoz hasonlóan a környező népességet magába olvasztotta a várossá alakuló központ.

A mai Kaposvár területe kezdetben királyi magánbirtok, majd hűbéri birtok volt. A Koppány-lázadás leverése után I. István király Koppány birtokait és a krónika szerint „minden népet, aki Koppány vidékén élt, a szabadok, állatok és a termények tizedét a pannonhalmi kolostornak adományozta”.

XI. századi oszlopféjezet a kaposzentjakabi bencés apátságból
(rajz: Ambrus Edit)

Kaposvár területe a *zselicszentjakabi apátság* 1061-es alapítólevele alapján a 11. sz. közepén a királyi várispán, a megyeszervezet katonai és közigazgatási vezetője, a Győr nembeli Atha comes birtoka volt. (S adományozta azt az általa alapított kolostornak.) Egyik legrégebbi magán alapítású kolostorunk a Kapos folyó melletti Szent Jakab apostol hegyén állott, ott, ahol korábban a szent tiszteletére szentelt, s régisége miatt elpusztult templom állott. A felszentelésen részt vett a dalmáciai hadjáratból hazatérő Salamon király és Géza herceg is.

Ez volt az első birodalmi központ a majdani város területén. A régészeti feltárást Nagy Emese, a MNM régésze végezte a 60-as években. Az ásatások során egy 14–15. sz-i gótikus, centrális nyolcszögletű kápolna került elő. Az apátsági templom látszólag 3 hajós, egy apszisos alaprajzú, a mellékhajók előkészületek szolgáltak, ill. az alapító kegyúri család (a donátor) temetkezési helyei voltak.

A templom a kegyúri bencés monostorok típusához tartozik. A feltárt templomon és kolostoron több építési periódus figyelhető meg. Az 1061 előtti templom nem rekonstruálható, de nyomai a XI. sz-i templom alapfalaiban felfedezhetők. Létéről tanúskodnak a templom körüli sírok is, melyek közül az egyikben I. István pénze került elő.

Legkorábbi a kolostortemplom, melyet másodlagosan felhasznált római téglákból építettek.

Az első templomhoz tartozó kolostor kisebb, a templomtól, elkülönülő épület volt, a helyreállított, szabályos elrendezésű kerengős kolostorépületet csak a XIV. sz. végén, a gótikus átépítés idején építették.

A régészeti leletek tanúsága szerint a mai Kaposvár területén a 10–12. sz.-ban városi jellegű település nem keletkezett. Ami biztosnak mondható, hogy a centrum a zselicszentjakabi apátság volt, s létezett körülötte már a honfoglalás idejétől egy középkori falu.

Nyilvánvaló, hogy több ilyen falu is volt a mai Kaposvár területén és környékén. (Keszi, Kecel, Ivánfa, Nádasd stb.)

A várostörténeti szempontból egyik legfontosabb dokumentum a 12. sz. végéről származik, III. Béla 1192. évi oklevele. (Amely Zsigmond 1425. évi átírásában maradt fenn.) Birtokhatár leírást tartalmaz, szerepel benne a „*terramu guc vocatur Copus*”, azaz Kapos földje elnevezés, pontosan leírja határait. Ez a terület nagyjából a város mai területével azonos. A középpont a középkori Kecel falu, ami később egybeolvadt Kaposvárral – Kecelhegy, Keceli föld – földrajzi nevek őrzik.

Az apátság története birtokperек története. 1386. július 22. szintén fontos dátum: A Dersfiek elérték, hogy apátadó jogukat megerősítsék és saját rokonukat válasszák apáttá! (Miklós fia Bertalant.)

Hosszú időre békés korszak következett. A kolostor gótikus építési periódusa erre az időre érhetett, az 1400 körüli évekre. (1392. május 22-én IX. Bonifác pápa búcsút engedélyezett, akkor épülhetett a centrális temetőkápolna is.) A 15. sz.-ban is birtokperек zajlanak, s a feltárás és a gótikus kőfaragványok 15. sz-i átépítésre utalnak.

A török harcok idején a kolostort megerősítik, s várként használják. Valószínűleg ekkor indult meg pusztulása is, de 1776-ban még freskóval díszített falak állanak.

„Kaposvártól nem messze a szőlők közt, a Kapos folyó partján már 1776-ban az apátsági templomot romba dúlva találta valaki, ki arra utazott és az északi falon, dacára az idő viszontagságainak a szentek festett képei látszanak...” (Csiszár Mór I. 214. L.)

Élet a középkorban Kaposvár területén

Győrffy Györgynek a márki (Ropoly-vári) uradalom XIII. századi állapotáról ill. határvonaláról közölt térképen be van jelölve a hajdani Kecel falu egyik része, a Kaposmérőbe vezető út másik oldalán emelkedő magaslatot ma Kecel-hegynek nevezik. (Győrffy György térképén a falu másik részének helyével azonos.) A környék lakói szerint a Kecel-hegyen (Keszely, Ketzels-hegy) 1692. előtt itt falu volt, lakói ekkor költöztek be a városba.

Győrffy György Kaposvár Árpád-kori történetével foglalkozó tanulmányában közli a Márki uradalom 1192-es határleírását, ahol a többször is szerepel *Kecel* (Kecyl) falu neve. A határleírás szerint lényegében osztott település volt Kecel, a keleti részén az udvarnokok, a nyugati részen pedig Makariás ispán szabadjai laktak. Egy 1268-as oklevél szerint *királynéi népek* laktak Kecel egy részén. A korai hirasok tehát két Kecelt különböztetnek meg. Az általunk feltárt (részben) lelőhely az udvari szolgáltató népeknek, az *udvarnokoknak földjével* azonosítható.

Kecel falu egyike volt a későközépkorban elpusztult községeknek. A XV. századi hatalmaskodási perekről szóló oklevelek szerint ennek a településnek volt a legnagyobb iparos létszáma. A falu népességének volt feladata a XVI. századi vár őrségét iparcikkokkal és egyéb szolgáltatásokkal ellátni. 1561-ben még létezett *Kecel*, legalábbis az egyik része, feltehetően török kézre került. Még az 1669-es oklevelek is említik a falu bíróját.

A XVIII. századi háborús idők következményeként a város lakosainak száma megcsappant, s a század eleji telepítési akció során már pusztaként említik *Kecelt*, mint újra benépesülő területet.

Az oklevelek hiradásaiból nem derül ki, hogy melyik adat, melyik *Kecel* falura, ill. a település melyik részére vonatkozik.

A Koppány-lázadás leverése után I. István tudatos telepítési politikát folytatott a területen és kialakult a katonai segédnépek, a szolgáltató falvak rendszere (*Taszár*, *Dada*, mint szolgáltató falu, *Füred* 1192-ben *Somogyvár* birtokaként szerepel, *Kecel* egyrészét pedig királynéi szolgálonépek lakták).

Kenese helyneveünk az ószláv „*Knezsa*” (fejedelemasszony) szóból származik. *Keszi*, *Gyarmat* helyneveink pedig törzsi helynevek, melyek általában letelepített harcos jobbágyokról kapták nevüket.

Keszi neve a zselicszentjakabi apátság 1061-es alapító oklevelében szerepel, mely szerint a Kapos túlszéljén lévő falu templomával és két malmával az apátság birtoka.

Törzsi helyneveink keletkezését nyelvészeti kutatásunk a X. sz. végére, s a XI. sz. elejére helyezi. A törzsi helynevek főleg az államalapítás kezdetétől, a katonai telepítések idején keletkeztek. *Kniezsa István* 215 ilyen helynevet sorol fel. Ezeket a népesség-csoportokat eredeti szállásterületükről, ahol saját etnikai tömbjükben éltek, kiszakították és a telepítés során idegen környezetbe kerültek. Ilyen falu lehetett az 1061. évi oklevélben említett *Keszi* is. *Győrffy György* a *Kaposvár* Árpád-kori történetével foglalkozó tanulmányában a település helyét a mai *Toponár* területére teszi, az oklevél, a töredékes határleírás, s a földrajzi adottságok figyelembevételével. A török pusztítás során sok középkori falu pusztult el, mondhatni nyomtalanul, gyakran csak nevük oklevelei említése maradt ránk, vagy esetleg még dűlőnevek őrzik helyüket.

A zselicszentjakabi apátság alapítólevelében felsorolt falvak közül szintén sok pusztulhatott el ily módon.

A *Kaposvár, 61-es úti* feltárás eredményei újabb adatokat szolgáltatnak *Kaposvár* településtörténetének megismeréséhez. Megállapíthatjuk, hogy az település, melynek a népessége a feltárt temetőbe temetkezett, több évszázadon át folyamatosan létezett. A XI. században már nagy lélekszámú közösséggel számolhatunk, mely templomot épített és keresztény módra temette halottait. Gazdaságuk alapja az állattenyésztés és földművelés volt. A temetőben talált és a hasonló temetőkhöz képest nagyszámú éremanyag, illetve ennek minőségi összetétele a pénzforgalomra utal. A mészégető kemencék és az ásatási területről

előkerült fémleletek, az edényégető kemence maradványa, stb. – azt bizonyítják, hogy bizonyos mesterségeket helyben is műveltek.

A telep földrajzi elhelyezkedéséből nyilvánvaló, hogy a közeli zselicszentjakabi apátsághoz tartozott. Feltételezhető, hogy a tatárjárás pusztítása után a megmaradt népesség az apátság közelsége miatt nem épített azonnal új templomot, csak jóval később, a XVI. század elején. Ennek a második templomnak pusztulása és a temető XVIII. századig való használata tehát arra utal, hogy egy, a törökidőkre idején elpusztult falu helyét találtuk meg. Ugyanis arra lehet következtetni, hogy a népesség visszajárt temetkezni a temetőbe.

A település a zselicszentjakabi apátság kegyurának tulajdonába tartozott. Az apátság a XIV–XV. században a Győr nembeli Szerdahelyi familia magán kegyurasága alatt állott. A Szerdahelyi Dersfiak nagy birtoktömböt mondhattak magukénak a XIV–XV. században. Birtokaik leginkább Kaposvár környékén és a Zselicben helyezkedtek el. Kiterjedt uradalmukhoz sok falu tartozott, közöttük több már a középkorban megszűnt, s ma már csak pusztá.

A feltárt temetőbe temetkező népesség a kegyúr fennhatósága alá tartozott. A temető É-i szélétől É-ra, a dombtetőn a szántásban nagy mennyiségű *kályhatöredék* gyűjthető. A szemétködrök anyagából is több, XIV. századi szürke kályhaszem került elő. Az objektumokból és a temető bizonyos sírjaiból előkerült leletek, így a *tojás-héj kerámia*, a szép és változatos formájú *üvegpalackok*, poharak import-áruja, az *aranyozott ezüst rezgőtűk* nem tartoznak a középkori köznépi falvak, templomkörűli temetők jellegzetes anyagához. Ugyancsak magyarázatot nyernének a *mészégetőkemencék*. A XIV–XV. század békés időszakot jelentett a szentjakabi apátság birtokpeccel bővelkedő történetében. A nagyobb méretű építkezések, így a gótikus stílusú átépítés idejét is erre az időszakra lehet helyezni.

A lelőhelyen 1977-től 1980. őszéig – egy templomkörűli temető megmaradt részét tártuk fel, több mint 2000 négyzetméternyi területen. A temető hiányos, több mint egyharmadát semmisítették meg a helyszínen folyó útépítés során.

A megközelítőleg ellipszis alakú temető NYK-i átmérője kb. 70 m, ami nem a teljes méretet jelenti, mivel a temető K-i szélét megsemmisítették. A sírok sűrűségét figyelembe véve, kb. 100 m-es Ny–K-i átmérővel számolhatunk. A temető centrumában egy *1530 körül elpusztult téglatemplom dőlt falmaradványai* alatta egy korábbi, *XI. sz-ban épült templom alaprajzi árkának beásási metszete*, majd attól DK-re egy *osszarium* alapfalai kerültek feltárássra. Összesen *1244 sírt* tártunk fel, és a temető É-i szélén feltárássra került a *település néhány objektuma* (szemétködrök, szabadban lévő kemencék maradványai, gabonataroló vermek, kút, árkok, cölöplyukas építmény, stb.). Feltételezésünk szerint a település nagy része ma is a föld alatt van, a dombhat É-i részén.

A temető Ny-i szélén *5 db mészégető kemence* félig lepusztult, másrészt gépek által kettévágott állapotban kerültek elő. Ezek feltárást Al-beker Mária, az Országos Műszaki Múzeum munkatársa végezte el.

Középkori templomkörüli temetőink alapvetően más jellegűek, mint az előző korokból feltártak. A korábbiak szerkezetileg egyöntetűek abból a szempontból, hogy egyrétegű temetkezésekből állnak, egymásra temetkezés csak ritkán fordul elő. Ennek a formai és strukturális különbségnek az okait a temetkező nép élet- és településmódjában — s ideológiai okokban kell keresni. A korábbi temetők a településen kívül estek, térben tehát a szükségnek megfelelően bővíthetők, tágíthatók voltak — s nem voltak törvényerejű korlátozások.

A *temetők* — s általában a halottal való bánásmód — egy-egy társadalom gondolkodása és életmódja nagyon jellemzők, mintegy *ideológiai tükrök*. A honfoglaló magyarok számára a halál nem jelentette az élet lezáró aktusát. Küszöb volt csak, melyen túl a földi élet folytatása következett. Erről való elképzelésüket tükrözik a sírok a halott mellé tett tárgyak, fegyverek, a mindennapi használati eszközök. Az eltemetettet ellátták az útra — étellel, itallal, s mindazzal, amire szüksége lehet a halál utáni létben.

A *keresztény ideológia* tanítása szerint a halállal a tisztátalan test megsemmisül, s *csak a lélek jut tovább*. Ez magyarázza, hogy a középkori sírok mellékletben hirtelen elszegényednek. I. István, I. László és Kálmán törvényei jelzik, hogyan formálódott át a pogány magyarság. Törvény kötelezi a falvakat templomépítésre, s a falu népét, hogy vasárnap mindenki templomba menjen, kivételt csak a „tűzörzök” jelenthetnek. A törvény azt is kimondja, hogy a halottat a templom mellé kell temetni.

A templom és a körülötte lévő temető szerves egységet alkot. A templom körüli temetkezőhely egy lezárt, árokkal, kerítéssel határolt terület, ahol a kerítésnek is megvolt a maga külön jelentése.

Az egyházi törvények értelmében ugyanis a latrokat, tolvajokat, megkereszteletleneket, kiközösítetteket nem temethették a cinterembe, csak az árkon túlra. A templom helyét a püspök szentelte meg, azáltal maga a temető is megszentelt hely lett. S mivel a templom Isten háza, a falu népe igyekezett halottait Istenhez minél közelebb eltemetni, a templom közvetlen közelébe.

Temetkezési szokások

Az elmondottak kitűnően tükröződnek az általunk feltárt temetőrészben. A szükség következtében, mivel térben nem terjeszkedhettek, a falu népe kénytelen volt a temető bizonyos részeit újrahaszálni, azaz rátemetkezni a régi sírokra. Emiatt olyan nagy zsúfoltság keletkezett, hogy a temető a feltárás során egy hatalmas „tömegsír” látszatát kelti. A rátemetkezésekkel, sírátvágásokkal sok korai sírt meg is semmisítettek. Az általunk feltárt temetőre is jellemző a templom körüli temetők zsúfoltsága, a sírok egymásra rétegződése. Az egymásra temetkezés következtében a sírgödör ásásakor megsértik, átvágják a sírokat. Érdekes összehasonlítani, hogy a különböző időszakokban hogyan bántak az ily módon megsértett anonym-halott csontjaival. A XI–XII. századi sí-

roknál még jól látható az ismeretlen halott tisztelete. A sírgödör ásásakor kidobott csontváz csontjait összegyűjtik, s az újonnan eltemetett halott lábánál vagy fejénél helyezik egycsomóban.

A későbbiekben már kevésbé törődnek a megbolygatott csontjaival, nem fordítanak nagy gondot a visszatemetésükre – nagyon sok a sírokban a „szórvány” csont. A XV–XVI. században, mikor a temető zsúfoltságig telt sírokkal, ún. *osszáriumot* azaz csontházat építenek, hogy a kiürített sírok csontjait abba gyűjtsék össze. Tehát még mindig törődnek a névtelen sírok halottaival.

A temető eredeti „lélekszáma” kérdésénél elsősorban két tényezőt kell számításba vennünk, a gépmunka pusztításán kívül azokat a rombolásokat, melyeket a késői temetkezések okoztak, vagyis, hogy a legkorábbi sírok a későbbi temetkezések folyamán teljesen megsemmisültek.

A legnagyobb a zsúfoltság a templom közvetlen környezetében. Általános a sírok átvágása, sok a bolygatott csontváz. A mellékletek alapján megállapítható, hogy a temető „benépesülése,” Ny-ról indulva K-i irányban folytatódott. A temető egyrétegű részén a sírok kivétel nélkül koporsó nélküliek, s a sírgödör pedig lekerekített sarkú téglalap alakú metszetként jelentkezik. A halottakat hanyatt fektették a test mellett nyújtott karokkal. A XI. századi síroknál sosem találkozunk a karok keresztény rítus szerinti összekulcsolásával. A mellékleteket ezekben a korai — XI–XII. századi — sírokban „S” végű hajkarikák, pasztagyöngyök, bronz lunula Szt. István, Endre, Géza, Kálmán pénzei alkotják.

A temető szélén gyakoriak a későbbi beásások, szemétdödrök, gabonatórolóvermek, gyakran átvágva a XI–XII. századi sírokat. A temetőszélen temetőárok, épített fal vagy kerítés nem volt megfigyelhető, esetleg arra gondolhatunk, hogy élősvévény övezte a templomkertet.

A korai temetkezések közé tartoztak az ún. „*mumiaalakú*” sírgödrök. A sárga agyagban jól kirajzolódott a szokatlan formájú sírfolt, egy mumia-szerű beásás nyoma. A sírgödör alig 2-3 cm-rel szélesebb a csontváznál. Követi a fej formáját, nyaknál összeszűkül, majd vállnál ismét kiszélesedik. A láb felé fokozatosan elkeskenyedő, legömbölyített formában végződik. A karok könyökben enyhén behajlítva, kezek a medencében. Ezekből a sírokból XI–XII. századi „S” végű hajkarikák kerültek elő a mellékletként.

A későbbiekben (XIII–XIV. század) gyakoribbá vált, majd a XV–XVII. században általánossá lett a koporsó használata. A koporsók általában deszkalapokból összeácsolt ládák.

A korai, koporsó nélküli temetkezés másik, általános formája a temető egyrétegű részén figyelhető meg – a már említett legömbölyített, ill. *kerekített sarkú, téglalap alakú sírgödrök*. A halottat általában a test mellett szorosan nyújtott karokkal temették el.

A temető egyetlen *egy fatörzsből vágjt koporsóban* fekvő halottja a 101. sz. sír — a váz arccal D-re nézett. Előfordulnak téglasíros temetkezések is. A 264. sz. sírt (fiatal lány) élére állított téglák keretezték.

Több esetben találtunk fejnél vagy lábnál 1-2 téglát, vagy a csontváz egyik oldalán oldalára állított téglasort.

A templomhoz közeledve fokozatosan válik egyre zsúfoltabbá a temető. A legszélső síroktól számítva kb. 8-10 m után megkezdődnek a rátemetkezések többszörös sírátvágásokkal. Mint általában, a temetkezések a templom közvetlen közelében mutatkoztak a legsűrűbben.

A temető a templom É–D-i tengelyének közelében 2-3 rétegű. Ezen a területen bizonyos rítusbeli változások is jelentkeztek. Így a sírok sarkosan megásott, szabályos téglalap alakú gödrök és koporsódeszka is megfigyelhető (XIV–XVI. századi sírok esetében).

A csontvázak helyzetét illetően megállapítható, hogy a korai temetkezéseknél a karok test mellett való elhelyezése volt általános – a kései temetkezéseknél viszont döntővé válik a kezeknek a mellkason való keresztbehelyezése vagy egymásra fektetése, a kezek összekulcsolása. Előfordul olyan eset is, mikor a halott csaknem hasrafektetett helyzetben került a sírba, s enyhén zsugorított behajlított lábakkal. (248. sír.) A babona szerint a hasrafektetést kolera ellen alkalmazták. Kettőstemetkezések is előfordultak.

A feltárt sírok azt bizonyítják, hogy a *halotti obulusadás szokása* erőteljesen élt ezen a területen és még a XVII–XVIII. században sem hagyták el. A XI. századtól – pontosabban Szt. István korától folyamatosan nyomon követhetjük ezt a szokást egészen a XVIII. század közepéig. Az ásatáson előkerült vereteket dr. Gedai István, a MNM munkatársa határozta meg, amiért ezuton köszönetet mondok. Az 1977. évi feltárás után előkerült pénzek alapján új adatokat kaptunk a temető kezdeti szakaszának datálásához.

Összesen 56 sírban találtunk halotti obulusként sírbahelyezett érmét. A *legkorábbi, Szt. István pénzével datált sírok (1109., 1242 sz. sírok)* a temető ÉNy-i részén fekvő sírok. Az 549. sz. sírban I. László (CNH I. 25.), a 701. sz. sírban Kálmán (CNH I. 40), az 1222. sz. sírban pedig I. Endre (CNH I.11) veretei kerültek elő. A *legkésőbbiek* pedig a 849. sz. sír, *melyben I. Lipót 1963-as verete*, az 1018-as sírban pedig porosz veret volt, *Frigyes 1741. évi krajcára*.

A pénz másik előfordulási módja, mikor *peremén átlyukasztva* a csigolyák környékén, csüngőként jelentkezett, de ez csak egyetlen sírban fordul elő (254. sz. sír, CNH I. 74., hamisítvány, XII. szd. SMK 3. V. sz. tábla 24.) Ugyancsak felfűzve, nyakban viselték valaha azt a IV. István-kori kufikus feliratú, peremén átfűrt veretet, mely a IX. századi temető területén az egyik középkori személgödörből került elő, XIII. századi edény töredékeivel együtt. A középkori temető 970. sz. sírjában a pártát díszítő flitterek között találtunk egy átfűrt „csepp” alakúra körülnyírt ezüst veretet (XV–XVI. századi török akcse), tehát a pártá díszítőelemként használták.

Összefoglalva az eddigieket, a feltárt templom körüli temetőbe keresztény rítus szerint temetkeztek – tipikus középkori keresztény temető.

IV. István kufikus verete (Kaposvár, 61-es út)

Ennek ellenére talákoztunk olyan jelenségekkel, melyeket csak a pogány szokások, *hagyományok továbbélésével* magyarázhatunk. Ez összhangban áll írott adatainkkal. Árpád-kori törvényeinkből tudjuk, hogy királyaink következetesen harcoltak a „pogányság”, a „boszorkányság” ellen. A pogányságot lényegében a régi szokásokhoz való ragaszkodás, s azok gyakorlása jelentette. „Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékot visznek, bűnükért egy ökörrel fizetnek.

Az esztergomi zsinat határozata pedig azt bizonyítja: hogy még a XII. században is voltak, akik ragaszkodtak ősi szokásaikhoz. A határozat szavai szerint: „Hogy senki se tartson meg semmit a pogány szokásokból, aki pedig ezt teszi, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalok közül, hét napon át vezekeljen verésekkel”. Varázslókról, boszorkányokról is szólnak törvényeink — ami azt bizonyítja, hogy nem volt teljes mértékű az új hit befogadása.

Hitvilágunk ötvözetének lényeges mélyrétegét alkotják azok a pogány szokásmaradványok, melyeket a tiltó törvények ellenére nemzedékről-nemzedékre átörökített és megőrzött a nép tudata. Ilyen pogány szokás továbbélését jelzi a temető 184. sz. sírja. A sírba feltehetően *szülés közben meghalt nőt* temettek (medencéjében jól fejlett magzat csontjai), koporsóba keresztény módra, de jobb bokája alá egy vas *aratósarlót*, bal bokája mellé pedig egy kis méretű *fűles korsót* helyeztek. A sír kora: XV–XVI. század. Mindkét melléklet a pogány hitvilághoz köthető, egyrészt az étellel-itallal való ellátás, másrészt a hegyes, szűrő eszköz sírbahelyezése, feltehetően óvó, védő bajelhárító céllal. Sarló

sírbahelyezése ismert jelenség mind az avar-kori, mind a honfoglaló magyar temetkezésekben, sőt középkori temetőinkben is előfordul. Azonban azt, hogy a sarló sírbahelyezésének ebben az esetben specifikus szerepe lehetett, azt egy másik „sarlós” sír bizonyítja. A 773. ugyancsak koporsós sírban szintén szülés közben meghalt nő csontváza feküdt, medencéjében magzattal.

A combcsontokon egy hegyével a koponya felé irányuló sarló feküdt, kettétört állapotban.

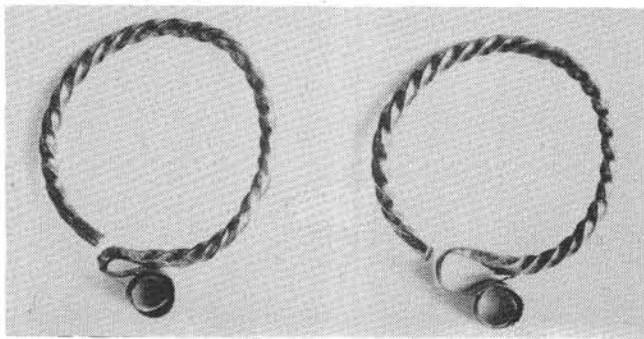
A törésselületek korróziós állapota azt bizonyítja, hogy a sírbatétel előtt törték ketté az aratósarlót. A sarló helyzetét és állapotát tekintve tehát különbözik a két sír – de a lényegi motívumban megegyezők. Ami közös a két sarlós temetkezésben, hogy mindkét esetben szülés közben meghalt (avagy a terhesség előrehaladott állapotában ill. szakaszában lévő) nő fekszik a sírban.

Ugyancsak a pogány szokások közé sorolható a keresztény temetőben a *vaskés sírbatétele*. Az 1061. sz. téglakeretes sírban, a halott jobb keze mellett egy vaskés feküdt a koponya két oldalán egy-egy „S” végű hajkarika.

Hajkarikák

A sírokban leggyakrabban előforduló melléklet az „S” végű hajkarika. A pompakedvelő honfoglaló magyarok gazdag hajékszerményei (hajfonat díszek, korongok) szerény utódjai ezek az ékszerek.

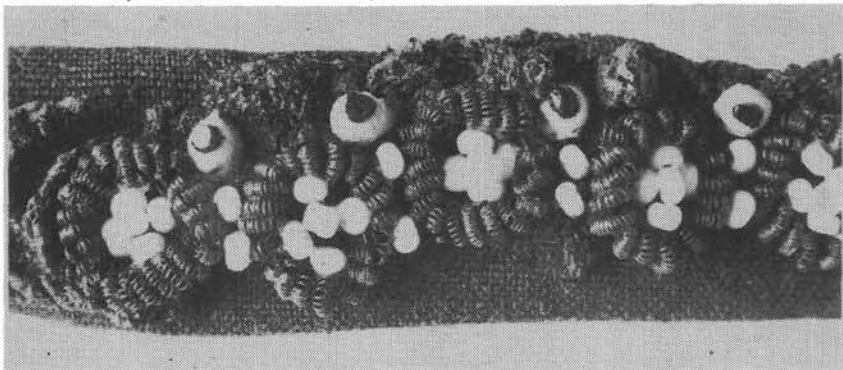
A korai, XI–XII. századi sírok leletei azt bizonyítják, hogy ezek az olcsó ékszerek leeresztett hajviselet díszei voltak. Egy-egy sírban néha 4-5 is előfordult a koponyát övezve. A kaposvári temetőben csaknem minden típusa képviselt. A viselet mód tekintetében az a legáltalánosabb, mikor a koponya jobb és bal oldalán, fül tájékán, a csecsnyúlványnál, egyesével helyezkedett el. Egy-egy síron belül általában azonos anyagú, illetve típusú hajkarikák fordultak elő, de ettől eltérő jelleggel is találkoztunk: egyik bronz, a másik ezüst, és nagyságuk, kialakításuk sem mindig egyforma. Az S végű hajkarikák nagy számban való előfordulása bizonyítja közkedveltségüket.

Ezüst hajkarikák (Kaposvár, 61-es út)

Párták

A temető fiatalabb fázisában a fiatal lányok sírjaiban megjelentek a párták, a hajadonság jelképei. A homlokra kötött (avagy kapcsolt) vékony szövet, vagy bőr pántokat többféleképpen díszítették. Anyagukban az eddig ismert középkori pártatípusoknak minden variánsa előfordul. A pártamaradványokat három fő csoportba sorolhatjuk. A veretes-pártáknál

Gyöngyös-párta (Kaposvár, 61-es út)

Gyöngyös-flitteres párták rekonstrukciója
(rajz: Bajókné Sótónyi Mária)

a textil-pántot bronzlemezből préselt veretekkel díszítették – melyeken griffek, sárkányok alakjával, háromágu nyílt korona, s rozetta motívumával találkozunk (25. sz. sír). A második csoportot a spirállal díszített párták alkotják. Vékony bronz, ritkán ezüst drótszálból tekercselt spirálszálabból rozettákat formáltak és ezeket varrták fel a pántrészre. A köztes részekre apró gyöngyöket varrtak. A legkésőbbi, s egyben leginkább továbbélő típus a gyöngyös-flitteres párták csoportja. Ezen belül is két fajta fordul elő: a gyöngyös-flitteres párták és a keskenyebb homlokpánt.

Fátyoltűk

A XVI–XVII. századi sírokból viszonylag nagy számban kerültek elő fátyoltűk. A hajtűk egyszerűbb, szerényebb változatai bronzból készültek. Sima bronz fejjel, vagy kék-zöld üvegyöngy van a fejére felhúzva. Ritkán előfordulnak nagyméretű ólomgömb-fejű díszítésűek is.

A nagybányai ékszerlelet egyik tüje a 772. sz. sír tömör, mérműves díszítésű fátyoltűjének analógiája. A tolnai kincslelet is hasonló tüket tartalmaz. A tomasevaczi kincsben „négy bogláros” tű is van, melyek csaknem azonosak a mi példányainkkal. Kövér (Hampel J.) Béla szerint a „börtűkkel és sodronydíszekkel borított gömbös tűk oly idomot képviselnek, mely hazánkban a balkáni népek ötvösségében a mai napig is él”. Kormeghatározásnál a Bánffyhyunad környékén 1882-ben előkerült ékszerleletre történik hivatkozás, amely Bethlen Gábor 1622, 1625-ös érmeit is tartalmazza. A bécsi Kunsthistorisches Museum-ban található a szolnoki leletként közölt fátyoltűk, melyek szintén ebben az ékszer-csoportba tartoznak. Lelőhelyükhöz közelebb eső területen, Keszthelyen is kerültek elő tekerődztűk.

Középkori nemesi inventáriumokból is vannak adataink eme ötvösmunkák rangos példányairól. Radvánszky Béla okleveles adatokat idéz ezek különböző elnevezéseire és a díszítettség fokára. 1639-ből Monoki Anna tulajdonában van „egy arany fátyoltű, amelyben van egy zaphir, öt rubint, egy nagy és két kicsi gyöngy”.

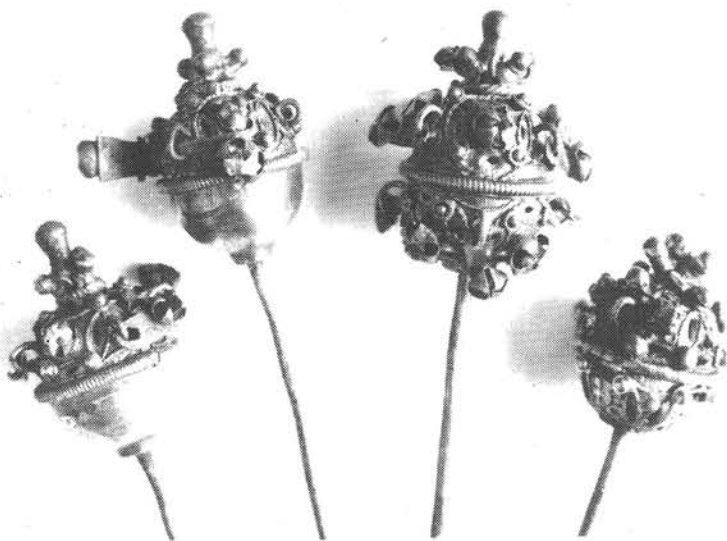
1644-ben Bécsi Mihályné tulajdona két ezüst hajtékerő tű.

1647-ben Woiszka Ilona inventáriumából „két főbe való köves tű, egyik gyémántos, rubintos, másik saphiros, smaragdos”.

A mi példányaink természetesen az inventáriumokban szereplő főúri, gazdag díszítettségű tűk köznépi, szerényebb változatai. A foglalatokban nem drágakövek, legfeljebb féldrágakövek, s gyakrabban másodlagosan felhasznált üvegyöngyök vannak.

Az ékszer-típus használata a somogyi népi viseletben is kimutatható, még a múlt században is élt. Az SMMI néprajzi gyűjteményében szerepelnek olcsó, rézlemezekből kivágott csüngőkkel díszített változatai.

Ilyen drága, mives ékszerek – fátyoltűk, más néven rezgő vagy tekerődő tűk – középkori templom körüli temetőinkben ritkán fordulnak elő. Annál jobban ismerjük viszont magát azt a viseletbeli szokást, amely

Aranyozott bronz „rengőtűk” (Kaposvár, 61-es út)

ezekhez a fátyoltűkhöz kapcsolódnak. A „tekerődésnek” hagyományát megtaláljuk a sárközi népviseletben, Erdélyben a hétfalusi csángóknál, a Brassó környéki szászoknál, Félvidéken a szlovákoknál s a Duna mentén a szerbeknél. „Tekerődés, tekerődztetés nem más, mint a menyasszonynak a lakodalom után következő nap reggelin feje bekötése: mástutt kontyozásnak, kontykötésnek hívják... ősi szokásuk szerint a fiatal menyecske fejét egy finom fehér lepelbe, amit bibornak hívnak, csavarják, tekerik, s ez a tekerőzés”. Ezt a bibort rögzítették aztán a hajhoz a díszes tűkkel. Malonyay Dezső a hétfalusi csángómenyecskék hajviseleténél így írja le a szokást: „A fiatal menyecskék (amíg a fiatalasszony címhez jussuk maradhat) a fehér fejrevaló helyett barnacsíkot (citrom színű selyemfátyolt) hordanak, mely a lakodalomtól számított 3–4 hónapig (a mézeshetek alatt) cifra, bogláros tűkkel van a főre feltűzve. Amíg ezeket a boglárékítményeket viseli a fiatalasszony, addig a templomban állnia kell, s csak akkor ülhet le, amikor boglártűt lerakta”.

Leírásokból, korabeli ábrázolásokból tudjuk, hogy a fátyolvisélet, s a fátyol gömbös tűkkel való leszúrása főúri hölgyeinek körében is ismert és kedvelt volt. „A polgárnők mente helyett többnyire fehér gyolcskendőt használnak, melyet néha karjukon is viselnek, köpenyüknél szeretik a kirívó színeket. Fátyolukat fejük körül csavarják, s nagy gömbös tűkkel szúrják le”.

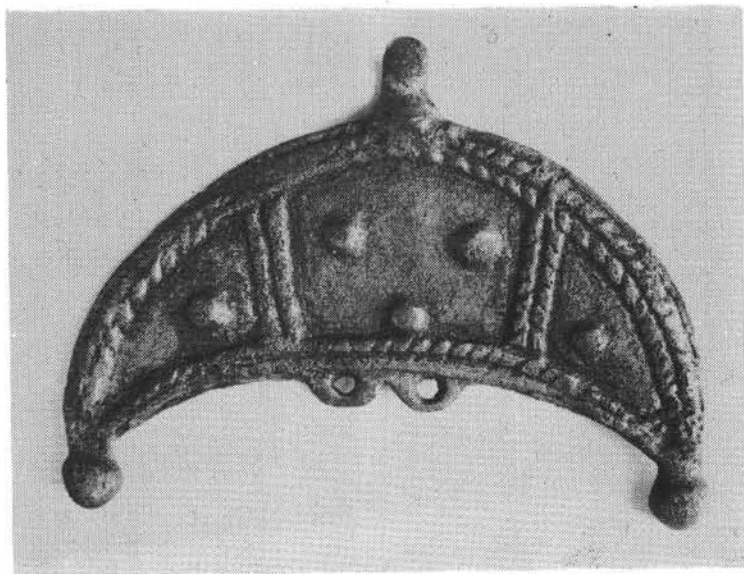
Középkori, XVI–XVIII. századi ötvöseink magasfokú művészi, mesterségbeli tudását bizonyítják ezek az aranyozott ezüst rengőfejű fátyol-

tűk, népies nevükön tekerőző tűk. Templomkörüli temetőink leletanyagából valószínűleg csak azért ismerünk kevés ilyen ötvösműnek számítható fátyoltűt, mert kevés a feltárt templomkörüli temető.

A női viselet, ill. ékszerek következő csoportját a *nyakláncok, gyöngyök* alkotják. A legkorábbi típushoz az apró, fekete, lapított gömb formájú üveggyöngyök, s a hengeres áttetsző, sárga festésű üveggyöngyök tartoznak.

Közkedvelt viselet volt az ún. ametiszt, szegmentált gyöngyökből fűzött gyöngysor. A szakirodalom ametiszt elnevezést használ, de vizsgálatokkal megállapították, hogy fluoritból készültek. Előfordulnak színes, csurgatott díszítésű gömb alakú gyöngyök is.

Nyakban viselték a *lunulát*. A lunula 10–11. századi magyar temetőink jellegzetes lelete. Pogány kultusz-tárgy a félhold alakú csüngő, melynek használatát a kereszténység tiltotta. Az „S” végű hajkarikákhoz hasonlóan kereskedelmi áru, s nem tekinthető egyetlen népesség kizárólagosan jellegzetes hagyatékának. A X. század utolsó negyedétől a XI. század végéig használták. A félhold alakú csüngő jelképes alakja és díszítése alapján termékenységi kultusztárgy. Általában leány sírokból kerülnek elő.

Bronz lunula (Kaposvár, 61-es út)

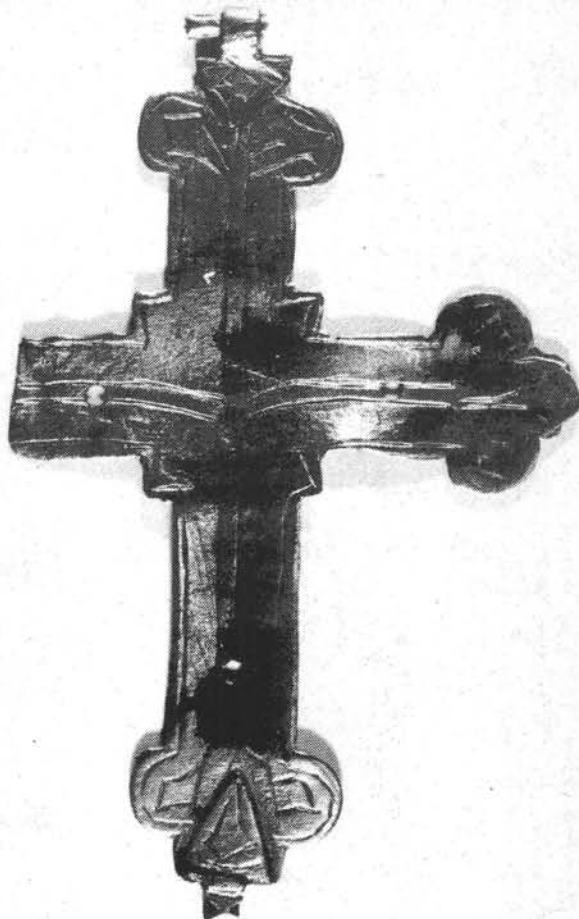
A kéz ékszerei a *karperec* és a *gyűrű*. A temetőben karperec nem fordult elő, viszont a gyűrűknek minden típusa megtalálható — fonott ezüst gyűrűk, körátmetszetű bronz huzalgyűrű, díszítetlen bronz karika gyűrűk, s a pecsét gyűrűk. Ez utóbbiak díszítésük alapján négy csoportra

oszthatók — Anjou-liliomos pecsétgyűrűk, állat alakokkal díszített pecsétgyűrűk, kereszt, ill. kettős kereszt ábrázolású, s végül geometrikus ábrázolású pecsétgyűrűk. A XIII–XIV. században gazdag variációk fordulnak elő sírokban.

A leggyakoribb viseletkiegészítő lelet a bronz ruhakapocs — az ún. „párizsi kapocs”. Csak mindössze hat sírban volt.

Kegytárgyak

A kései sírokból *amulettek, bronz corpusok* (olvasó végéről) kerültek elő. Ezek a XVII–XVIII. századra jellemző mellékletek olyan kegytárgyak, melyeket búcsúkon árusítottak.

Ezüst corpus (Kaposvár, 61-es út)

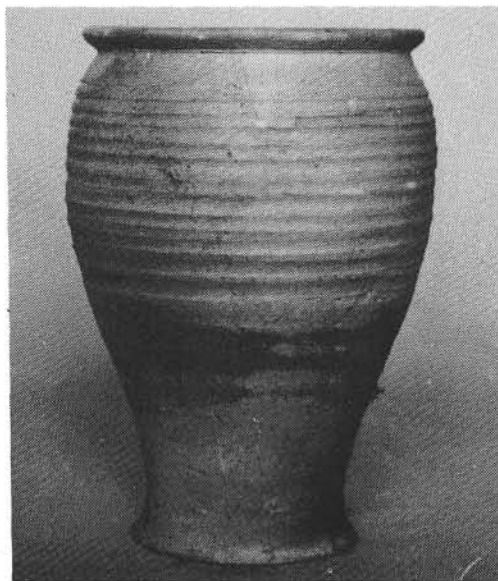
Említésre méltó az 1219. sz. sírból származó, nyakban viselt amulett. Négyzetes, bronz hátlapjának visszahajlított szélei adnak keretet a középrész ábrázolásához. Sárgás színezetű üveglap mögött papíron Pieta-ábrázolás, köralakban latin felirattal. A betűtípus alapján XVII–XVIII. századi ábrázolás. Felfüggesztésre egy másodlagosan felhasznált, hátlapra forrasztott párizsi kapocs szolgál. Az 1147. sz. sírban egy Máriacellből származó amulettet helyeztek el a halott nyakába. Az 1226. sz. sírba helyezett halottnak jobb kezébe egy kisméretű bronz *corpust* fektettek. Hasonlókat a XVII–XVIII. században használt olvasókon találunk.

Temető és település

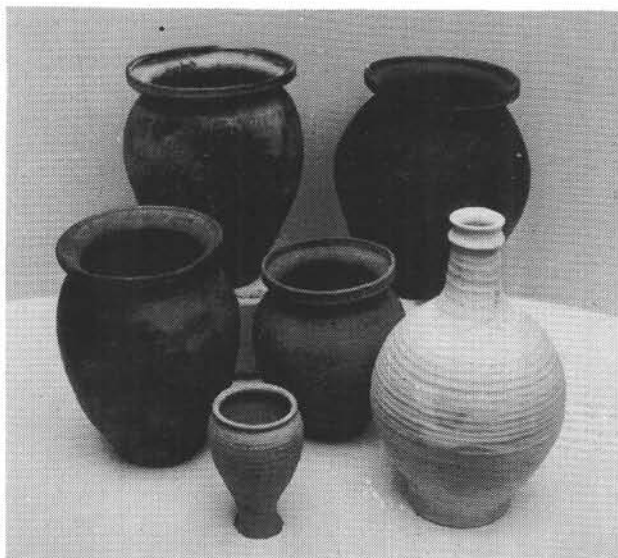
A temető Ny-i, É-i részein, mint ahogy már történt említés arról, a temető szélső sírjai között megjelennek a kései beásások foltjai. A különböző rendeltetésű objektumok, szemétdöbrök, gabonatarló vermek, szabadban lévő kemencék maradványai és hamus gödreik. Ezek gyakran átvágtak korábbi sírokat is. A beásások a település különböző periódusaiból származnak és számuk a temető területén É felé haladva növekszik.

A település anyagából származnak az V. terem 3. sz. vitrinben látható leletek. Említésre méltóak a nagyméretű hombáredények, valamint az üvegtöredékek, melyek feltehetően olasz eredetűek.

Itt látható néhány kiegészített fedő a Kecel-hegyen feltárt középkori település maradványból, valamint az 1. sz. objektum ásatási fotója.

Tojáshéj pohárka (XIV. sz.) (Kaposvár, 61-es út)

Edények a középkori település területéről
(Kaposvár, 61-es út)

A kaposvári vár

A vár első okleveles említése a 14. században fordul elő. Rupolvár, Rupolújvár és Újvár néven szerepel. A 14. sz. második felében a mai Kaposvár területe részben egyházi, részben világi birtok volt. Szentjakab a Dersfi családé, a vár Rupolújvári Tamás fiaiké.

Az első, XIV. sz.-i vár szabályos, négyzetes alaprajzú síkföldi típus-hoz tartozik, amely egy nagy falvastagságú öregtoronyt vagy lakótornyot vesz körül. Első periódusban egy négyzetes alaprajzú, téglából épült erőteljes lakótorony volt. A XV. század első éveit lényeges változást hoznak. Rupolújvár-Kaposvár történetében. Nagy Lajos halála után a Nápolyi Lászlót támogató délvidéki feudális urakat Zsigmond király megfosztja birtokaitól. Rupolújvári Tamás fiai: István és János Nápolyi László hívei voltak. A Szerdahelyiek — trónkövetelők hadában a másik oldalra álltak, így ők kapták meg (Tamási Henrik és fia János, valamint szerdahelyi Ders Márton volt alnábob. 1403. november 18-án. A Rupulwywar nevű várat a hozzátartozó Waras (Város) Gewdich (Görlich) Omak (Amak), Rupolth (Rupol) Azzalow (Aszaló), Dewsehydes (Déshida), Kethelh (Kecel) Marchadech (Márcadó), Zenthpaulweilgh (Szentpálvölgy) birtokokkal, valamint az ezekhez tartozó városokkal, falvakkal, birtokokkal. A kaposvári vár nevével két 1421. évi oklevélben is találkozni. (Zsigmond király Enyingi Török Imrének ajándékozta a várat — ezek az ok-

levelek azonban hamisítványok.) A Dersfiek elzalogosítják a várat egyidőre (Maróti János macsó bíró). 1426-ban visszaszerezték a Wywar (Újvár) nevű várukat. Ahogy a szentjakabi apátság története is birtokjogi perek története, úgy hasonló hadakozásokból áll a vár története is.

1445-ben nagy pereskedés folyik (itt ismétlik Ketchel és Ivánfa falvakat) és a XV. század folyamán több oklevélben is előfordul a nevük. Az okleveles adatok szerint a XV. században a kaposvári vár állandó harcok középpontjában állott. A század közepén a per eldőlt, a Szerdahelyiek és az Újlakiak fele-fele arányban birtokolják a várat.

Hogyan nézhetett ki ekkor a XV. században ez a vár? Egy négyzetes alaprajzú öregtoronyból, a körülvevő falból és a külső védelmi rendszerből állhatott. (Árok, sánc, palánk.) Legfőbb erőssége az azt körülvevő mocsár volt. Külső megjelenésében leginkább a gyulai várhoz hasonlított. Belsejében voltak a legénységi szállások, várkápolna, fegyvertár, raktárak, pincék és különböző gazdasági épületek. Az egyéb épületek a vár DNy-i részén lehettek. Nagyobb építészeti, rendezettebb belső összképet nem lehet feltételezni.

1461 fontos dátum. Névváltozás történik, Kaposwywar (Kaposújvár) néven fordul elő. (A fehérvári káptalan egyik oklevelében – 1461. március 16.)

Ugyancsak jelentős az 1495. év is a kaposvári vár történetében. Tamás pécsi várnagy királyi parancslevelével alapján, meghagyta Somogy megyének, hogy a megye egész nemessége maga választotta kapitányok vezetése alatt keljen hadra, s induljon Kaposújvár ostromára. (Frízen Tamás pécsi várnagy levelének másolata – 1495. január 6. Pl. 46291.)

Szigetvár és Kanizsa vára a két hasonló vár, melyek a legközelebbi analógiák (Frízen ld. a korabeli ábrázolások kinagyított fotómásolatait.)

A XVI. században a kaposvári vár nem tudott ellenállni a török támadásnak. Kaposvár vára 1555. szeptember 13-án elesett. Szulejmán szultán Dervis pécsi bégnek adta (több Somogy megyei faluval együtt — ld. a bég 1555. december 21-ei levele). Ferdinánd főherceg csapatai elől a törökök kiűrtették a várat, s 1577-ben tértek vissza. — több mint 100 évig a török volt az úr Kaposváron.

Kaposvár a mohácsi szandzsákhöz, a kanizsai tartozott (Evlia Cselebi szerint a XVII. sz. II. felében a pécsihez), nahil (azaz a bírósági kerület) székhelye volt.

A vár visszafoglalását ábrázolja (1686. évi) Giacomo Rossi műve. Az ábrázolás bár hitelesnek nem tekinthető, de a kor szellemének, s elképzelésének megfelelően ábrázolja a várat.

Evlia Cselebi török világutazó leírása szerint Kaposvár vára Kanizsához hasonló olyan alakú, s ugyanúgy mocsár közepében helyezkedik el. „Úgy áll négy lábán, mint a béka”.

Egész építésének az alapján nagy fagerendák vannak, s körös-körül tömés falakkal övezett palánk. A belső várban 300 faszindelyes, kertnélküli házát említ. Nagyobb középületek: Szulejmán khán dzsamija, hadiszertára, élelmiszerraktára, K-re nyíló vaskapuja felvonóhiddal és toronnyal.

Részletesen is a külvárosról, azaz a vár mellett elterülő településről. E városban van a Khunkjár dzsáni és más egy-két dzsáni. Van két medreszéje (felsőbbfokú egyházi jellegű iskola), hat elemi iskolája, két helyen kolostora, s mintegy ötven boltja. Három iszlám városrész van, a többi keresztény. Utcái deszkaburkolatúak, épp úgy, mint Kanizsán, mert süppedékes a hely. Vízei és levegője nagyon kellemes. Szép arcú, és egészséges népe van.

1686. tavaszán Esterházy Pál letette a zálogösszeget és visszavette a vártartományt Sárkány Istvántól és öccsének, Jánosnak özvegyétől. Buda visszafoglalása után a császári seregek két oszlopban indultak meg a Dunántúli, ill. a Duna–Tisza-közi hódoltság várainak visszafoglalása. 1686. november 12-én visszafoglalták a töröktől.

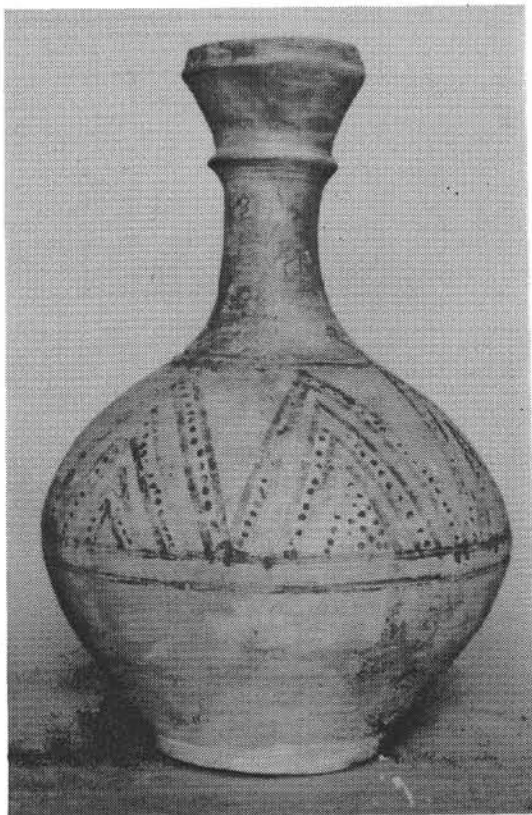
Mázás kályhacsempe töredéke a kaposvári vár területéről

A kaposvári vár területén 1930-ban már voltak feltárások. Ekkor készült felmérési rajz, mely a 4. sz. vitrinben látható.

1958-ban a Nostra épületétől Ny-ra építkezés során előkerült a vár külső palánkfala. A fal egymás mellé levert derékvastagságú tölgyfa gerendákból állt. Egy csontváz, s számos XVI. századi használati tárgy került elő. (Pl. fából faragott zsámoly, aranyfoglatú kés.) 1958-ban újabb raktárak alapozási munkálatai során gazdag XVI–XVII. századi leletanyag került elő: gazdag kerámiaanyag, ágyúgolyók, fegyverek, 1961-ben szintén. (Ld. talpas gyümölcsöstál.)

A város területén több helyen (Ady E. utca, Berzsényi, Vár utca, Széchenyi tér, stb.) folyamatosan kerültek elő a várhoz tartozó, leletek. 1930-óta tényleges régészeti feltárás nem történt a vár területén.

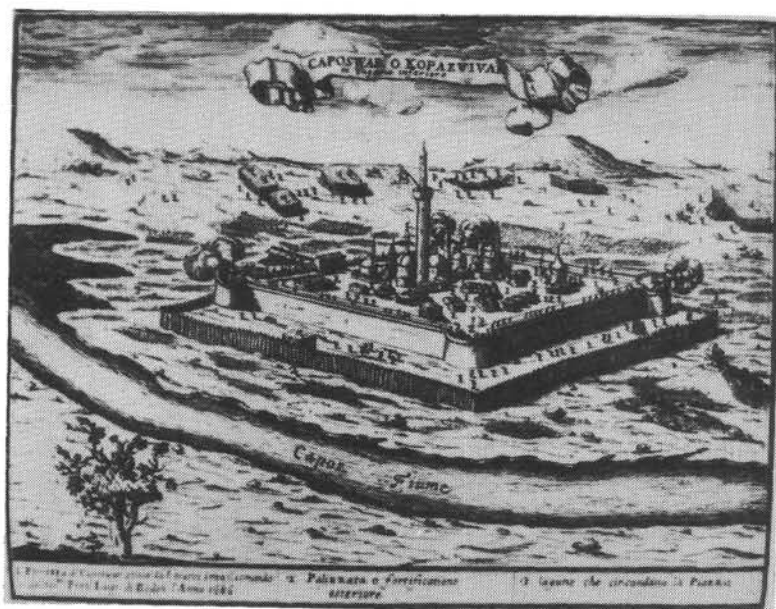
A vár területéről származnak a korabeli kerámiák, kályhacsempek, kályhaedények, törökkori pipák. Kiemelkedő a XVI. századi talpas gyümölcsöstál. (V. terem, 4-5. tárló.)

Török-kori korsó a kaposvári vár területéről

A kaposvári vár korabeli ábrázolásai közül a Giacomo Rossi: *Teatro della quera contro il Turco...* című művének, valamint Johannes Joseph Waldtmann–Ulrich Kraus metszetét láthatjuk, mindkettő az OSZK Apponyi gyűjteményében található.

BÁRDOS EDITH

Giacomo Rossi metszete Kaposvárról (1686)

KAPOSVÁR A XVIII. SZÁZADTÓL

A kaposvári vár városunk középkori történetének szimbóluma. Elhagyva a termet, melyben a vár makettjét és néhány maradványát is bemutattuk, szimbólikusan és valóságosan is új korszakba érkezik a látogató. A kiállítás következő egységei már az újkor emlékeinek segítségével mutatják be azt az időszakot, mely Kaposvár esetében az 1700-as évektől a XX. századig tart: az újratelepüléstől a városiasodás kiteljesedéséig, a lakosság számbeli, gazdasági, kulturális és társadalmi megerősödésén keresztül a megye székhelyéül választott Kaposvárnak azt a történeti korszakát, amikor is a vármegye valóságos igazgatási, gazdasági, kulturális központjává, megyeszékhelyé vált.

A város és földesura

A török kiűzése, majd a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc háborús időszaka után vált lehetségessé a település újranevesítése. Míg 1712-ben még csak 12 jobbágy és két zsellér családfőt találtak itt az összeírók, addig húsz év elteltével a lakosság száma megtízszereződött. Kiállításunk első tablóján olvashatók Kaposvár őslakos családfőinek nevei. A fotók a város falusias külsejéről árulkodnak, amin nem csodál-

Az Eszterházy-család címere

kozhatunk, hiszen az elvadult környezet lakhatóvá tétele, az élet megindítása volt a legelső feladat. A népesség számának gyarapodását és gazdasági megerősödését az uraság minden eszközzel segítette.

A vitrinben állítottuk ki a földesúr által kiadott ún. letelepedési szerződést, melyben Eszterházy Pál herceg (1635–1713) adókedvezmények és egyéb kiváltságok biztosításával igyekezett idecsalogatni a letelepedni kívánókat. Az ugyancsak itt látható Urbárium a korszak másik jelentős dokumentuma.

Az Eszterházy hercegek a királyhoz közel álló magas rangú főnemesek lévén az „aranykulcsos kamarás” rangot is megkapták, melynek hatalmi szimbólumait a vitrin felett elhelyezett fotó ábrázolja. Gazdag szimbolikájú címerük és családi pecsétjük ugyancsak látható a kiállításban.

A tablóra elhelyezett két Galimberti-festmény későbbi korszakban készült ugyan, mégis számos részletet látni enged a barokk-kori Kaposvár városképéből. A terem utolsó falán helyeztük el azt a levélrészletet, melyben a városlakók bizonyítják mindenkori hűségüket földesurukhoz.

A vármegye székhelye: Kaposvár

A földesúr és városi jobbágiai között létrejött szerződés megkötésének évében – 1712-ben – katolikus plébániát alapítottak Kaposváron. A század közepére elkészült barokk templom (melynek rajzát fotón mutatjuk be) évszázados építménynek bizonyult, nem úgy, mint elődei, melyek tűzvészek martalékaivá váltak. Az újabb, ma is álló templomot 1886-ban építették a helyére. A zsidó hitközség 1861-ben, a református felekezet 1887-ben építette templomait. A zsinagóga és az 1908-ban elkészült új református templom fotóit láthatják a kiállításban.

Városunk egyik ma is legszebb épülete az 1774-ben alapított Fő utcai patika, de ugyancsak e században alapították azt az aggápoldát, melynek fotóját elhelyeztük a kiállításban. A II. József-féle országleírás arról tanuskodik, hogy a város útjai még meglehetősen rosszak, a határ buja növényzettel borított, erdei ősállapotban voltak.

A század közepén a vármegye nemesi társadalma – hosszas vándorlás után – végérvényesen Kaposvárt választotta a vármegyei közgyűlések és a levéltár székhelyéül. A vármegyeháza számára herceg Eszterházy ajánlott fel telket, ahol a mai épület elődjét, a barokk vármegyeházát még e században felépítették. A hamarosan kicsinek bizonyult épület anyagának felhasználásával 1932-re készült el az új, klasszicista vármegyeháza – az épület tervrajzai a kiállítási tablón láthatók.

A reformkor szellemileg addig nem tapasztalt pezsdülést hozott Kaposvár társadalmi életébe s korszerűsítéseket eredményezett a város természeti környezetében és településszerkezetében egyaránt.

Az egykori katolikus templom

A közlekedési nehézséget okozó és betegségeket terjesztő városkörnyéki mocsarakat lecsapolták s a Kapos folyót szabályozták. Ezáltal rendezetté s lakhatóvá vált a városhatár déli-délnyugati területe. Az 1870-es években ezen a területen fektették le a vasút nyomvonalát, ami újabb lendületet adott a városfejlődéshez. Kiállított fotóinkon s a város távlati képét ábrázoló festményen is ezek a változások láthatók.

Az időközben már lebontott zsidó templom

Megjelentek a társadalmi nyilvánosság első színterei: a Nemzeti Casino Egyesület és az Olvasó Társaság, melyek kezdetben keretet adtak csupán az addig zártabb társasági érintkezési formáknak, majd a város egyre szélesebb társadalmi csoportjának – a könyvtár esetében az egész megye elit rétegének – biztosítottak lehetőséget a rendszeres, nyilvános találkozásokhoz. A belvárosi korzó mellett a Sétatér megnyitásával újabb teret nyertek a polgárok a délutáni sétákhoz, ismerkedéshez, baráti beszélgetésekhez.

A haladás, a reformok melletti elkötelezettségét demonstrálta Kaposvár, amikor 1835-ben díszpolgárává választotta a „legnagyobb ma-

gyart," gróf Széchenyi Istvánt. A kiemelkedő reformer-politikus köszönő levelét eredeti formájában láthatják és olvashatják a kiállítás látogatói. A nemzeti öntudat kifejeződését ismerhetjük fel abban a politikai tettben, hogy 1836-ban elkészítette a város az első magyar nyelvű várospecsétjét, majd a megyei közgyűlés tiltakozását fejezte ki a Wesselényi Miklós elleni hűtlenségi per miatt.

A vitrinben elhelyezett több mint kétszáz éves banderális zászlók „ódonóságuk miatt” váltak méltóvá arra, hogy a mellettük elhelyezett zászlószalaggal ékesítve 1868-ban Ferenc József előtt tisztelegtek alattuk szűkebb pátriánk képviselői a koronázási ünnepségen.

Kulturális központ

A tisztas kényelmet biztosító Kaposvárra szívesen eljártak a megye nemes urai a vármegyei közgyűlésre, de a vármegyeháza dísztermében évente rendszeresen megtartott – s egyre fényesebb – megyebálokra is igyekezett bejutni minden, magára valamit is adó család. A megyebálokra külön elkészített meghívókból, táncrendekből, ruházati kiegészítőkből bemutatunk néhányat a teremben elhelyezett vitrinben.

Kaposváron már a korai időktől jelentős hagyományai voltak az amatőr színjátszásnak, amiről a kultúra-pártolásáról közismert somogyi nemesúr, Sárközy István Kazinczyhoz írott s a kiállításban is idézett levélrészletéből értesülhetünk. Az irodalmat kedvelő, művelt magyar közvélemény előtt a Sárközy-családnál többször vendégeskedő Csokonai Vitéz Mihály híres-hírhedt vígposza, a Dorottya tette először ismertté városunk nevét.

Városrészlet az Eszterházy majorsági központtal, a „Dorottya-ház”-zal

Kulturális intézményei közül Kaposvár elsők között hozta létre iskoláit: az elemi iskola már a XVIII. századtól működött, s 1806-ban sikerült elfogadtatni az országos szervekkel egy gimnázium alapításának a gondolatát is. Méltó és egyre rangosabb épületekről a város gondoskodott. A fejlődés a kiállításban elhelyezett fotókon kísérhető figyelemmel.

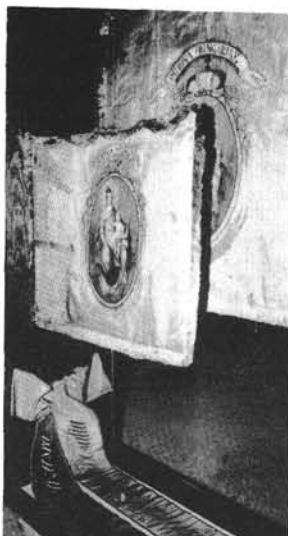
A kulturális-központ szerepkör egyre teljesebb kiszélesedésének jelentős mérföldköve Kaposvár történetében a nyilvános megyei könyvtár létrehozása. Országosan is az elsők között, már 1816-ban működött az a kölcsönző könyvtár, amelynek induló állományát mecénás nemes urak adományaiból alakították ki. A könyvtárnak rendszeres látogatója, hűséges olvasója volt az élete második felében Somogy megyében letelepedett Berzsenyi Dániel. A magyar irodalmi nyelv megformálásában elvülhetetlen érdemeket szerzett magyar költő-óriás emléke előtt a tárlóban elhelyezett néhány relikviával tisztelgünk. Ugyancsak itt láthatja a kiállításlátogató közönség az egykori vármegyei könyvtár néhány darabját, amelyek aztán a későbbi időkben a Somssich gimnázium könyvtárába kerültek.

A 19. század második felére megváltoztak a társasági élet szokásai a városban, bővültek a társadalmi nyilvánosság színterei: kávéházat nyitottak, a rendszeresen meghívott színtársulatok számára először ideiglenes, majd 1911-re minden igényt kielégítő, hatalmas nézőterrel s a legmodernebb technikával felszerelt kőszínházat építettek, sorra alakultak a lapkiadók. A kiállításban bemutatott kordokumentumok közül kiemelhető az országosan is az első között megjelent újság, a Somogy című lap egyik első száma, s mellette ugyancsak eredeti formájában elhelyezett levél, amelyet a legnépszerűbb magyar író, Jókai Mór küldött az újságírói jubileumát ünneplő lapszerkesztő Roboz Istvánnak.

A század második felének zaklatott s bonyolult politikai viszonyait tükrözi a kiállított Kossuth-levél, amelyben a magyar szabadságküzdelmek jelképévé magasztosult forradalmár megköszöni a gesztust Kaposvár városának, amivel országgyűlési követéül választotta. Az emigrációban élő Kossuth Lajos helyett később megválasztott Somssich Pál, a kerület országgyűlési követeként méltán vívta ki a város megbecsülését és az utókor tiszteletét.

1873. január 23. – Kaposvár történetének egyik legfontosabb mozanata: az addig mezővárosi besorolású település rendezett tanácsú városi rangra emelkedett. Erre a történelmi pillanatra utal Bárány Gusztáv polgármester (1872–1876) portréja, a polgármesterek feladatkörét tartalmazó rendelet részlet, a város címer és a címerhasználatra vonatkozó királyi leirat szövegrészlete.

A kiállítás első részét zárja az a vitrin, amelyben két somogyi honpolgárnak – egy nemes úrnak és egy tisztviselőnek – azokat a ruháit láthatják a látogatók, amelyeket az ezeréves Magyarországra emlékezve, a millenniumi ünnepségekre készítettek. Itt kapott helyet továbbá néhány apró tárgy, amelyet a megyebálokon használtak.

A kiállítás első szakaszának záróképe

Város és polgárai

A kis összekötő folyosón áthaladva elérkezik a látogató a kiállítás második részéhez. Az első terem a városiasodás kiteljesedését és a polgári életmódot mutatja be.

Magyarországon századunk első évtizedére lassan megállt a városok számának növekedése. Ekkorra Budapesttel együtt 137 város volt az országban, melyek közül 35 törvényhatósági joggal, 111 pedig – köztük Kaposvár – rendezett tanácsú joggal rendelkezett.

A lakosság számának gyarapodása Kaposváron a polgárosodás korszakában kezdett erőteljesen felgyorsulni. 1850 végén alig haladta meg az ötezret, a 80-as évekre csaknem tízezer főre növekedett, az 1910-es években pedig megközelítette a negyedszáztezret.

A város társadalmának összetétele megváltozott: a mezőgazdasági lakosság jelentősen csökkent, ennek arányában nőtt a polgári-kispolgári népesség száma, megerősödött a hivatalnoki és szabadfoglalkozású értelmiségi réteg, nagyszámúvá duzzadt az ipari munkások és napszámosok csoportja.

A városkép is ezt a fejlődést tükrözte: kialakult a város mai belső magja a korszerű középületekkel és magánházakkal, új utcák nyitak és városrészek jöttek létre.

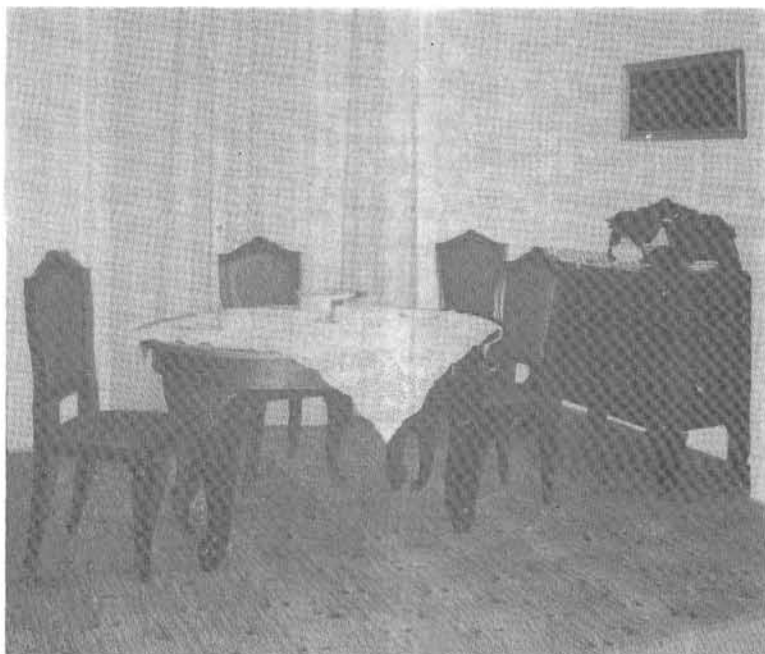
A teremben elhelyezett városképi és épületfotók mind ezt a változást mutatják be. A jobbra megtekinthető tablón a legfontosabb középületek fotónagyításai és képslap-ábrázolásai láthatók: a városháza, a Korona,

a Turul és az Erzsébet szállók, az Igazságügyi Palota, a Nemzeti Kaszinó, a posta, a Katolikus Kör, az Osztrák–Magyar Bank, a MÁV nevelőintézet, valamint a Baross és a Honvéd laktanyák épületei. A baloldali tábló a lakóépületek korszerűsödési folyamatát tükrözi: a falusias épületeket korszerű és a kor stílusirányzatainak megfelelően felépített lakóházak váltották fel.

A kiállításban felállított óriásfotó a korabeli Fő utcát ábrázolja

A teremben kialakított lakásbelső a jómodú középpolgár életmódját tárja a látogató elé. Az ebédlő tágas kényelemről, nyugodt, kiegyensúlyozott életvitelről tanuskodik, ahol a kor divatos tárgyaiban itt-ott megmutakozó luxus az anyagi jólétről árulkodik.

Középpolgári lakásbelső

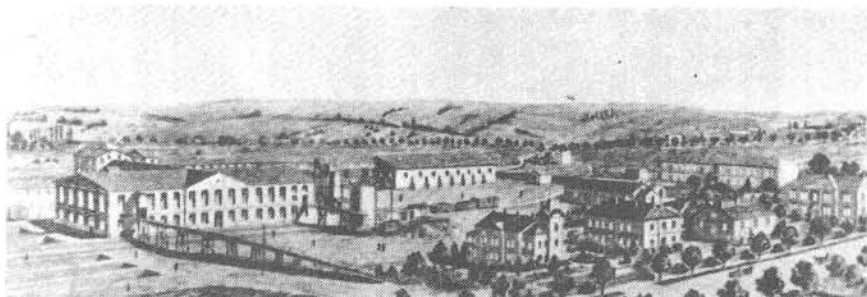
Kaposvár – gazdasági központ

A város gazdasági fejlődésének nagy korszaka a magyarországi átlagosnál későbbi időszakra, Németh István polgármesterségének idejére – az 1890–1910-es évekre – esik. Ekkor vált a város modern mezőgazdaságra épülő nagyipari központtá, felgyorsult ütemben kiépültek közlekedési kapcsolatai, ennek következtében jelentősen kiszélesedett vonzáskörzete, újabb és újabb hitelintézetek jöttek létre a városban, kereskedelmi üzlethálózata kibővült, miközben igazgatási központ jellegét továbbra is megőrizte.

Általános városrendezési tervek készültek, a gyorsan gyarapodó lakosság elhelyezésére telkeket vásároltak, új utcákat nyitottak. Az erőteljes városiasodást új városrészek létrejötte, a kommunális létesítmények – villany, csatornahálózat, víz – az útburkolatok korszerűsítése és továbbfejlesztése jelezte.

Döntő szerepe volt városunk fejlődésében a Hitelbank által 1890-ben létrehozott Mezőgazdasági Ipari Részvénytársaságnak, mely 1893-94-ben felépítette a cukorgyárat: ezáltal vált a város egy hatalmas mezőgazdasági nagyüzemnek és az erre épülő mezőgazdasági nagyiparnak a központjává.

Az államigazgatási-adminisztratív szerepkör kiegészült az egész megyére kiterjedő gazdasági szervező funkcióval s így a város Somogy megye valódi központjává vált.

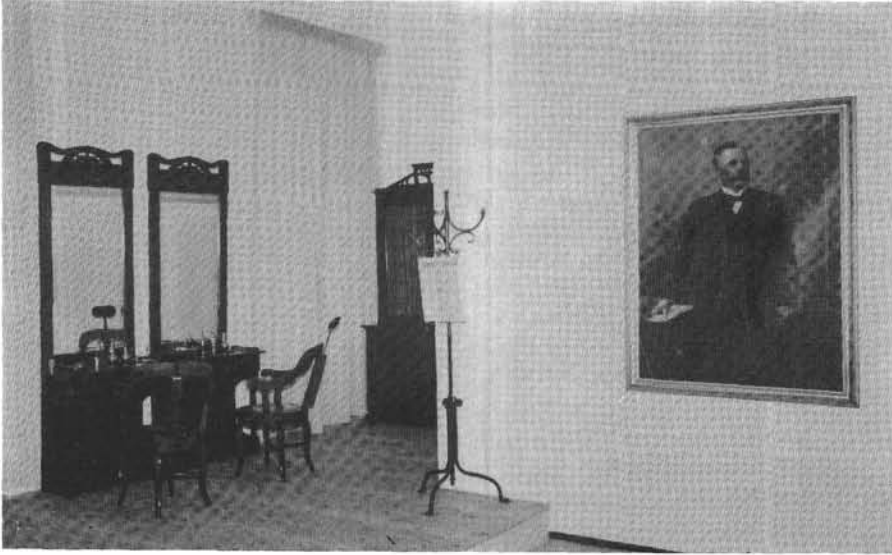

A MIR Kaposvári Cukorgyára

Az elmondottakból következik, hogy kiemelt helyet kapott kiállításunkban a Németh Istvánt ábrázoló olajfestmény, de a cukorgyárról készült korabeli metszet is lenyűgöző képet tár a látogató elé. Feltűnik, hogy a gyár mindenben megfelelt a kor technikai követelményeinek, de az előtérben megfigyelhető igényes lakóházak arra is utalnak, hogy a gyár vezetői gondosan ügyeltek és sokat áldoztak legjobb szakembereik megfelelő lakáskörülményeinek a kialakítására. A paraván felett elhelyezett frizen néhány más, nagyobb ipari létesítmény fotóját is bemutatjuk. Itt kapott helyet a MIR második nagy létesítménye, a malom, a városi gyáripar másik képviselőjének a vasöntödének a képe s az impozáns épületben működő városi villanytelep.

A korszakban meghatározó jelentősége volt a városiasodásban a nagy számban itt letelepedő kis- és középvállalkozóknak. Iparosok, kereskedők, szolgáltató kisiparosok egyaránt szép számmal akadtak közöttük. A kiállítási tér terjedelme nem tette lehetővé, hogy megközelítően teljes képet adjunk róluk, ezért csupán néhányuk portréját helyeztük el a tablón.

A városi polgár mindennapi szükségletét elégítették ki a szolgáltatás területén tevékenykedő kisiparosok. A teremben felállított enteriőr egy ilyen, tipikusnak mondható, igényesen felszerelt, a kényelmi és extra igényeket is kielégíteni törekvő fodrászműhely és drogéria miliójét mutatja úgy, hogy közben sejtetni engedi a korszakban szokásos megoldást, hogy ti. a lakás és a műhely egy fedél alatt helyezkedett el.

Fodrásműhely és drogéria a századelőn

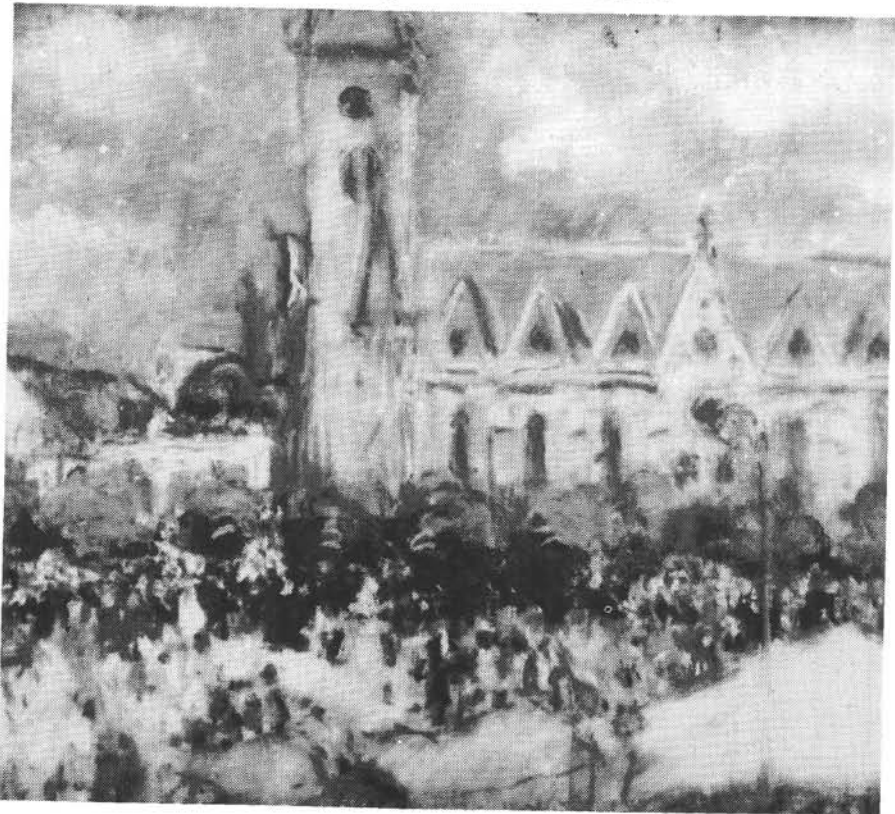
A terem záróképe a gazdaságban tevékenykedő polgárság társasági életébe, kulturális tevékenységébe, ünnepnapjaiba enged bepillantani – szakmai és kulturális egyesületeikről ad képet. Itt helyeztünk el egy csokorra valót azokból a korabeli reklámokból, melyek nem csupán az adott termékeket vagy szolgáltatásokat mutatják be, hanem utalnak a korszakban divatos reklámstílusra, így a kor izlésvilágára is.

DR. TAKÁCS ÉVA

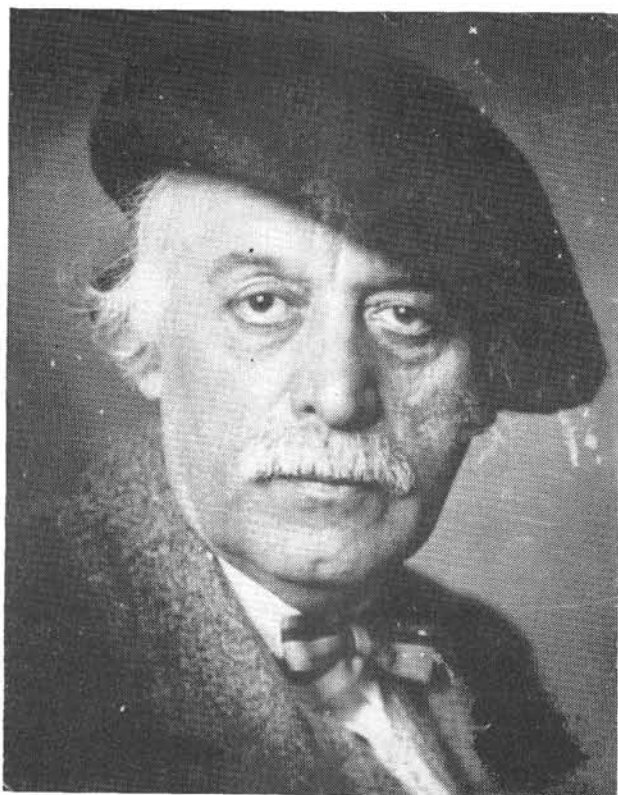

Németh István polgármester
(1896–1911)

1884-ben a Czigli-iskola (iparostanonc iskola) köztisztelő igazgatójának fia, Rippl-Rónai József (1861–1927) 23 évesen, mint végzett gyógyszerész beiratkozott a Müncheni Akadémiára, mert festőművész szeretett volna lenni. München után bizonytalan kilátásokkal nekivágott az ismeretlen Párizsnak, ahol szerencséjére magához vette őt segédjéül Munkácsy Mihály. 1890-ben átpártolt mesterétől a fiatal francia stíluskeresők, az „art nouveau”-festőinek oldalára és tizennégyévi küzdéssel, nélkülözéssel teli elmélyült munka után, mint a magyar festészet megújítója tért haza. Meg kellett küzdenie az akadémizmus tekintélyének képviselőivel az egyéni invenciókra alapozott művészetért. A kaposvári kispolgárság intim életéből vett témákat stilizált lényegreemeléssel, fokozódó dekoratív színelemekkel festette. 1906-ra Budapesten áttörő sikerű kiállítással vívta ki győzelmét. Egész sor művészeti változás indul el hatására. Kaposvár külterkén, a Róma-hegyen művészaradicsomot rendezett be, amely vendégként vonzotta a magyar művészeti élet legnagyobbjait: Adyt, Móriczot, Szabó Lőrincet, Medgyessyt, Márfyit, stb. Így vonult be Kaposvár a világ művészettörténetébe.

Rippl-Rónai József: Búcsú a kaposvári templomtérén (1905 k.)

Rippl-Rónai József
(1861–1927)

Ám a kaposvári közizlés nem követte Rippl-Rónai gyors fejlődésének ütemét. A közhivatali előljárók komolytalannak vélték a Rippl-Rónai festményeiből áradó közvetlen derűt és színharsogást.

1918-ban nagynehezen rendeltek nála egy főispáni portrét, melyet az utókor nagy becsben tart, ők viszont egyenesen sértőnek vették. Leleplező erejű jellemtükör volt a kép.

A város nevelte ki magának Kopits Jánost (1872–1944) aki a fővárosi Iparművészeti Iskolát végezte. Iskolás stílusban lefestette a nyolcvanas években kiépülő város utcáit, tereit. Később szobrászként dolgozott. 1911-ben ő kapta azt a túlzó megtiszteltetést, hogy a templomtérré Kossuth-szobrot készítsen. A szobor egyetlen művészi erénye a dagályos történelmi pátosza, amely az akkori reprezentációs hangulattal összecsengett.

A Roboz István vezette Somogy című hetilapnak is része volt a képzőművészeti életben. Rendszeresen tudósított a városi hivatal arcképvásárlásairól, a hazai műipar eredményeiről, a vásárok, vagy megyebá-

Rippl-Rónai József: Wolff tanácsos (1915)

lok alkalmából feltűnt átmeneti látványosságokról, Rippl-Rónai József előmeneteléről, a gimnáziumi tanárok művészeti témájú felolvasásairól. A tanárok közül szolid művészi hírben állt Liebewein-Lengyel Alajos és Polányi Ferenc (1839–1901). Vaszary Mihály tanár tehetséges fia Vaszary János (1867–1939) 1885-től a budapesti Mintarajziskolában Székely Bertalan tanítványaként tanult. 1886-tól tárcákat írt a Somogy című újságban a korszellem és művészet, az egyházi művészet és pesti kiállítások témakörében.

1887-től a Müncheni Akadémián, 1889-től a párizsi Julian Akadémián, 1892-től Rómában, majd 1893-tól ismét Párizsban tanult. Végigpróbálta a művészeti stílusok modern irányú lépcsőfokait, a naturalizmust, a szecessziót, az impresszionizmust, expresszív prae-kubizmust, a fauvizmus sajátosan vaszarys stílusáig. 1920-tól 32-ig nagyhatású tanára volt a Képzőművészeti Főiskolának.

1892-ben Kaposvárra települt Bacskay Béla (1860–1938) a Müncheni Akadémián ígéretes eredménnyel végzett festőművész. Ő lett a kisváros hivatalosan elismert művésze. Jobb, rosszabb akadémista arcképeket és csendéleteket festett, bőven kielégítve ily módon a korabeli igényeket. Ezen túlmenően sajnós az ízlésbeli tradícióisztelet erejével hatott Kaposvárra. Rippl-Rónai ellenlábasa lett, mert Bacskay 1905-ben

elnyerte előle a Városháza Kossuth-arckép megfestését. Kétfelé kezdett ágazni ezzel a város műizlése. A városatyák szívéhez később is közelebb állt a művészileg sekélyes, de látszatra arisztokratikus fegyelmeztetségű festészet.

Rippl-Rónai nyomán indult el a helybeliek közül a modern szellem irányába Martyn Ferenc, Bernáth Aurél, Galimberti Sándor és Balázs János. Rippl sajnós nem tanított fiatalokat, de a példája így is követésre talált.

A Polgári iskola rajztanára Pazsiczky Sándor (1881–1955) 1910-től 1947-ig generációk sorát tanította. Precíz rajzmodorú, száraz festőiségű módszert alkalmazott.

Kunffy Lajos (1869–1962) memoárjában olvasható, hogy a múlt századvégi Kaposváron volt a művészpályának valami romantikus vonzereje. Tőle idézünk: „Ez időben híre járt Munkácsy Mihály nagy sikereinek, sőt a Krisztus Pilátus előtt reprodukcióban a kaposvári könyvesboltok kirakatában is látható volt. Rippl-Rónai akkor hagyta el a kaposvári Scrhöder-patikát, ahol, mint segéd működött, hogy Münchenbe menjen tanulni, és ekkor történt, hogy Vaszary János, gimnáziumi professzorom fia a budapesti Mintarajz-tanoda növendéke lett. Iskolai szünetekben haza-hazajött, és felkeresvén, természete nagy komolyságával kezdte nekem magyarázni az igazi művészetet. Született professzor volt. Tőle kaptam olvasni Hyppolite Taine művészeti könyveit, amelyek betekintést nyújtottak a piktura gazdag irodalmába.” Kunffy gimnazista korában külön rajzra járt Liebeweinhez, Galimberti Alajoshoz és Koroknyaihoz. Jogot végzett, de rögtön a festői pályára tért át. Hollósy Simon müncheni iskolája után rövid ideig az akadémián, majd a párizsi Julian Akadémián tanult 1891–94-ig. A plein air naturalizmus azaz a napfényben fürdő természet festészetének mestere lett.

A Nagybányai Iskolához hasonló művészi eszmével Somogytúr paraszti világában mélyedt el. Párizsban a cigányképeivel vált híressé.

A nagy generációt alkotta Rippl-Rónai, Vaszary, Kunffy után egy második nagy művészeket állító korcsoport következik.

Galimberti Sándor (1883–1915) 1903-ban Nagybányán kezdte festői tanulmányait. Rippl-Rónaival szoros kapcsolatot tartott. 1907-től a párizsi Julian Akadémiára járt és feleségével Dénes Valériával a korai kubizmus első magyar művelője lett.

Bernáth Aurél (1895–1982) 1915-től tanult Nagybányán. A magyar aktivistákhoz kapcsolódva a kubizmus és az expresszionizmus jegyeit alkalmazó szimbolikus festészet kialakításán dolgozott, mely törekvésén 1925 után változtatott. Formailag és tartalmilag a nagybányai festészet hagyományait alapulvevő természeti témák lírai átfogalmazását művelte. A harmincas évektől a budapesti „Gresham” művészársaság egyik vezéralakja lett.

1945-től a Képzőművészeti Főiskola meghatározó szellemű mestere volt több évtizeden át.

Martyn Ferenc (1899–1986) 1910-től Rippl-Rónai Róma-hegyi otthonában nevelkedett. Már gyermekként rendkívüli fogékonysággal követte a Mestert dekoratív stílusában. A Képzőművészeti Főiskolát Budapesten és Bécsben végezte. 1925–40-ig Párizsban élt, ahol az avantgard művészeti irányzatokhoz kapcsolódott. Hazatérte után Pécsen telepedett le. Elvont tárgyú, kitűnő színskultúrával és raffinált szerkezeti renddel felépített művei a magyar absztrakt festészet letéteményei.

Balázs János (1904–1927) sajátos festői szemléletmódja a cezanne-i geometrizáló formaképzés alapjáról jutott el egy Nagy-Balogh János művészetével rokonítható drámai kifejezési nyelvezethez. Csendéleteiről a kisvárosi szegények eszköztárába erkölcsi tisztaságot hordozó puritán méltóság szimbólumaiként hat a nézőre.

Kaposvár művészeti hagyatékának létrejöttében nagy szerepe volt Rippl-Rónai Ödönnek (1865–1921) a festőművész öccsének. Vasuti tisztii foglalkozása mellett múzeumi rangú magángyűjteményt hozott létre,

Rippl-Rónai Ödön műgyűjtő
(1865–1921)

amelybe bátyjának művei mellett a századforduló modern magyar festőinek képei is bekerültek. A gyűjteményt 1920-ban végrendeletileg Somogy vármegyére hagyta, mellyel megalapozta a kaposvári múzeum képzőművészeti, iparművészeti és néprajzi gyűjteményét – összesen 1355 db tárggyal. A Gönczi Ferenc igazgatta múzeum első ízben 1934-ben a vármegyeházán tudott egy válogatást bemutatni a festményekből. A városban zajló művészeti életből valók a következő szilánkok.

Csikász Imre (1884–1914) szobrászművész 1904-ben Borovicz Imre (1883–) kaposvári kőfaragóval dolgozott, 1912-ben szecessziós női alakokat mintázott stukkóba a Kontrássy u. 4. számú ház homlokzatára.

A városban diákoskodott Kozma Lajos (1864–1948) iparművész és grafikus 1910-ben kiállítást rendezett a képeiből Kaposváron. A századforduló utáni könyvművészetünk megújítója volt.

Sass Brunner Ferenc (1882–1963) festőművész 1910-ben háromnapos festőiskolát indított Kaposváron. Itt élt három évig a szintén festőművész feleségével.

Tucsics János (1889–) Szerbiából Kaposvárra települt festőművész 1915-ben a Turul szállóban jótékony célú kiállítást rendezett képeiből a hadbavonultak családja számára. A háború után nem tért vissza.

1922-ben a Korona szállóban a Somssich Gimnáziumban tanárkodó Raksányi Lajos (1895–1986) festőművész Martyn Ferencsel közös kiállítást rendezett. Képeit a fronton festette a Nagybányai Iskolában tanult újszerű, foltokra bontott impresszionista stílusban.

Az 1904-ben megalakult Berzsényi Társaság 1925-ben való újjászervezésekor a képzőművészetet is pártolásába vette. 1927-ben Rippl-Rónait díszelnökké, Kunffy elnökségi taggá választották. A Társaság 1927, 1928 és 1929-ben Dünántúli tárlatokat szervezett. Az 1927-es kiállítást Zichy Mihály emlékére hirdették meg. E kiállításokon tűnt fel Kovács Jenő József (1889–1961) kaposvári festőművész. Naturalisztikus erdei tájakat és vallásos képeket festett a hivatalból rendelt zsűri nagy elismerésére. Felesége, Farkas Klára (1898–1944) festőművész és lánylíceumi rajz és kézimunka tanár volt.

A harmincas évektől már nem találunk újabb festőóriásokat Kaposváron. Rippl-Rónai már nem élt. Vaszyt liberális szelleme miatt 1932-ben elbocsátották a Képzőművészeti Főiskoláról. Visszavonultan élt Tán haláláig. Kunffy Lajos Somogytúron élt, 1934-ben ő segítette Gönczinek a múzeum képeinek kiállításában. Bernáth Aurél Budapesten, Martyn Ferenc Párizsban lakott. Kaposváron a szürke eminenciások kora virágzott fel.

Kaposvár a századforduló körüli évtizedekben jelentős egyéni életműveket létrehozó művészek szülővárosa, illetve otthont adó lakóhelye volt.

Az első generáció tagjai (Rippl-Rónai, Vaszy és Kunffy) a városiasodás évtizedeivel párhuzamosan, de egymástól függetlenül indultak tanulmányutakra. Európát bejárva koruk aktuális szellemi mozgalmába bekapcsolódva voltak képesek tehetségükkel szárnyat bontani, felismerve, hogy a XIX. századi szabadságeszméktől fűtött romantika és törté-

nelmi festészet már nem állhatja útját a művészet nemzetközivé válásának.

Rippl-Rónai modern szellemű festészete — Kaposvárra történő letelepedése után — több helyi tehetséges festőnövendéknek nyújtott követésre méltó példát.

Rippl-Rónai József: Roboz István (1913)

Vaszary lelkesen közvetítette a budapesti művésznövendékek számára a nyugat-európai művészeti stílusok eredményeit.

Kunffy Lajos a magyar-francia kultúrdiplomáciában szerzett érdemeket. Galimberty Sándor és Martyn Ferenc akadályok nélkül élhettek a széles látókörű, általános érvényű művészi elvonatkoztatás lehetőségével.

Rippl-Rónai József: Kövezik a kaposi Fő utcát (1905)

A két háború után bekövetkezett Európától való újabb elszigetelődési korszakot Bernáth Aurél az egyetemes művészettörténeti példatár (normatív esztétika) és a nagybányai festészet tradícióival próbálta meg áthidalni. Fellépett mind az internacionális absztraktizmus, mind a nacionalista és szocialista naturalizmus ellenében. Mindkét oldal heves támadását vivta ki maga ellen, miközben nagyszámú Bernáth-tanítvány mezőny alakult ki körülötte.

Martyn Ferenc elszigeteltségét vállalva Pécsen egy az előbbivel ellentétes érdekű példával szolgált az absztrakt művészet követői számára.

Ez a kiállításunk csak a Róma-hegyi Rippl-Rónai Emlékmúzeummal és a nagyobb művészek műveiből rendezett különálló emlékmúzeumokkal és kiállításokkal teljes.

A bemutatásra került kis és nagy mesterek képei, a szecessziós iparművészeti alkotások a korszak hangulati körülményeinek, atmoszférájának érzékeltetésére hivatottak.

HORVÁTH JÁNOS

ARCHÄOLOGIE

Archäologischer Teil der Ausstellung demonstriert die Vorgeschichte der Urbanisierung. Hier sollten ca. 1000 Jahre präsentiert werden. Es gibt aber dazu keine Möglichkeit und wir haben ein ganz anderes Ziel. In unseren 8 Vitrinen beleben wir die charakteristischen Funde aus verschiedenen Zeiten nur symbolisch.

Die awarische Bevölkerung des Kapos-Tals in den VIII–IX. Jahrhunderten fand hier die landerobernden Ungarn. In 2 Vitrinen sieht man typische mit Fotos illustrierte Funde und Bestattungsarten der hier gelebten awarischen Bevölkerung.

Das landerobernde Ungartum nahm das Gebiet im X. Jahrhundert in Besitz. Auf dem ganzen Gebiet des Komitats besitzen wir relativ wenige Funde aus der Zeit der Landnahme, ausgenommen die in den letzten Jahren am Ufer des Plattensees durchgeführten Ausgrabungen.

Im Gebiet von Kaposvár befindet sich eine unserer ältesten privatgegründeten Abteien, die Kaposszentjakaber Abtei. Die im Jahre 1061 gegründete Kirche und das Kloster dienten in den mittelalterlichen Jahrhunderten als Kirchenzentrum.

Als weltliches Zentrum dienten die Márk- bzw. Ropoly- Herrschaftsgüter. Geschichte beider Domänenzentren ist Geschichte von Besitzprozesse. Unsere Urkunden aus dem Mittelalter erwähnen mehrere auf diesem Gebiet und in der Nähe liegende Dörfer, die später zerstört wurden. Eine dieser Siedlungen war Keszi, dessen Kirche und Friedhof wir in der Nähe der Kaposszentjakaber Abtei ausgegraben haben sollten.

Im 5. Saal sind die aus den Funden des Friedhofs neben der Kirche ausgewählten christlichen Bestattungsarten und typischen Trachten aus dem Mittelalter demonstriert.

Die letzten zwei Vitrinen stellen eine Auswahl aus den Kaposvárer Burgfunden zur Schau. Durch zeitgenössische Darstellung wird der Zustand der Burg im XVII. Jahrhundert belebt. Der letzte Teil der Ausstellung präsentiert Zeit der Stadtzurückeroberung von Osmanen bis zum 12. November 1686.

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DER NEUZEIT VON KAPOSVÁR

Bei der Entwicklung der Siedlung nach der Heraustreibung der Osmanen wurde von ihrem Gutsherrn, von der Eszterházy-Herzogfamilie geholfen. Die auf der Ausstellung befindlichen Privilegienurkunden aus den Jahren 1703 und 1712 sind Überreste dieser Zeit. Das Stadtbild ist hie und da noch ländlich, aber seine Zentralengebäude wurden in kurzer Zeit ausgebaut: die Kirche, die Apotheke und das Komitatshaus.

Es bedeutet die wichtigste Station der Entwicklung im XVIII. Jahrhundert, daß Kaposvár mitte des Jahrhunderts von der Adelsgesellschaft des Komitats zum Komitatssitz gewählt wurde. Im nächsten Saal der Ausstellung sind die Risse zu sehen, die zum Bau des ehemaligen Komitatshauses und des gegenwärtigen Komitatsmuseums führten. Die Tatsache, daß „der größte Ungarn“, István Szécsenyi im Reformalter zu Ehrenbürger gewählt wurde, zeigt die Geistestendenz der Gesellschaft der Stadt. Auf der Ausstellung findet man seinen Dankbrief. Die Adeligen des Komitats kämpften in diesem Jahrhundert unter in Vitrinen ausgestellten Flaggen und salutierten im Jahre 1868 vor Josef Franz.

Im nächsten Saal stellt sich Kaposvár vor, das zum XIX. Jahrhundert Kulturzentrum wurde. Auf den Fotos sind die zu diesem Ziel gebauten Gebäude zu sehen, und in Vitrine unter dem Fenster werden die Überreste der im Jahre 1916 eröffneten öffentlichen Komitatsbücherei ausgestellt. Hier bezeigt man Ehre dem Dichter von nationalem Namen, Dániel Berzsenyi, der die zweite Hälfte seines Lebens im Komitat Somogy verbrachte und ein häufiger Gast in Kaposvár war. 1869 wurde Lajos Kossuth zum Reichstagsabgeordneten von Kaposvár gewählt. Das Antwortschreiben des Revolutionärs ist zu sehen. Der berühmteste ungarische Schriftsteller, Mór Jókai begrüßte den Redakteuren des ersten von unseren Heften, des Heftes „Somogy“ anlässlich seines Journalistenjubiläums. Nicht nur die erste Nummer des Heftes, sondern auch der Brief des Schriftstellers sind ausgestellt.

Es war ein großes Ereignis in Geschichte unserer Stadt, als die Siedlung am 23. Januar 1873 aus Marktflecken zu einer Stadt mit vollen Recht wurde. Aus diesem Grund präsentieren wir den Aufgabenkreis der ersten Bürgermeister und das Stadtweppen. Dieser Abschnitt der Ausstellung schließt sich mit dem ungarischen Galaanzug, den man auf dem Jubiläumfest des tausendjährigen Bestehens trug.

Die zwei nächsten Saale der Ausstellung demonstrieren die schöpferische Tätigkeit, die entfaltende Urbanisierung und die bürgerliche Lebensweise. Im ersten Saal sind Bilder von der Stadtarchitektur und die Welt der wohlhabenden Mittelbürger zu sehen. Der zweite Saal belebt die gewerbetreibenden Bürger und Wirtschaftsleben der Stadt. In diesem Zeitabschnitt entfaltete der Bürgermeister, István Németh eine bedeu-

tende Tätigkeit. Die Zuckerfabrik, die in Besitz einer Aktiengesellschaft war, spielte die wichtigste Rolle in der wirtschaftlichen Entwicklung der Stadt. Dieser Themenkreis ist mit Reihe von ausgezeichneten Kaposvárer Bürgern und Reliquien des gesellschaftlichen Lebens geschlossen.

BILDKUNST

Um die Jahrhundertwende war Kaposvár die Geburtsstadt bzw. das Wohnort als Zuhause von bedeutende Lebenswerke schaffenden Malern. Die berühmtesten waren: József Rippl-Rónai, János Vaszary, Lajos Kunffy, Sándor Galimberti, Aurél Bernáth, Ferenc Martyn und János Balázs. Von ihnen machten sich Mitglieder der ersten Generation (Rippl-Rónai, Vaszary und Kunffy) auf ihre Studienreisen in Jahren der Urbanisierung, aber unabhängig voneinander. Nachdem sie das ganze Europa durchfahren hatten und sich der aktuellen Geistesbewegungen ihrer Zeit abgeschlossen hatten, waren sie fähig, durch Talent ihre Flügel zu entfalten. Gleichzeitig erkannten diese Maler, daß die mit Freiheitsideen aus dem XIX. Jahrhundert geheizte Romantik und Historiemalerei der Internationalisierung der Kunst im Wege nicht stehen konnte.

Nach Ansiedlung des Meisters in Kaposvár nahm die Rippl-Rónai — Malerei von moderner Geistigkeit mehreren begabten Kaposvárer Kunstmalerlehrlingen ein nachamenswertes Beispiel. Als es in Kaposvár ein kunstmalerisches Zentrum gab, diente die Villa auf dem Berg Róma für die in geistlicher Umgebung des Meisters aufgewachsenen Jugendlichen, für Sándor Galimberti, Aurél Bernáth bzw. Ferenc Martyn ein solchem Ziel. Auch mit Unterstützung und auf Anregung von Rippl-Rónai begann Ödön Rippl-Rónai, die die Kunst nach der Jahrhundertwende repräsentierende Kunstsammlung zu gründen. Diese Sammlung gibt die Basis für die Bildkunstsammlung des Somogy-Komitat-Museums und sie ist zu besichtigen als eine Sonderausstellung.

Diese Ausstellung wird nur mit dem Rippl-Rónai-Errinerungsmuseum auf dem Berg Róma und mit den Sondererrinerungsmuseen und — ausstellungen aus den Werken der obengenannten Künstler komplett.

Die hier ausgestellten Bilder von großen und kleinen Meistern, die sezessionistischen Kunstwerke sind zu Versinnlichung der Stimmungsumstände dieser Epoche berufen.

